

Sanders Askerî Yardım Misyonu

(1913-1918)

Mesut UYAR

Prof. Dr., Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

E-Mail: mesut.uyar@antalya.edu.tr

Geliş Tarihi: 02.11.2019 Kabul Tarihi: 08.12.2019

ÖZ

UYAR, Mesut, **Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)**, CTAD, Yıl 15, Sayı 30 (Güz 2019), s. 29-84.

Sanders Alman Askerî Yardım Misyonu, Balkan Savaşlarında bozguna uğramış bir orduyu tekrar ayağa kaldırmak ve onu siyasetin dışına çıkarmak için tasarlandı ve çağrıldı. Ancak misyonun İstanbul'a gelmesiyle başlayan diplomatik kriz, Birinci Dünya Savaşı'nın yedi ay sonra patlak vermesi ve sancılı bir tarafsızlık sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa Almanya'nın yanında dahil olmasıyla misyon beklenmedik krizler ve durumlarla yüzleşip tasarlanandan farklı ödevler üstlenmek zorunda kaldı. Savaş öncesinde başlayan personel artışı savaş esnasında bir çığa dönüştü ve çoğu misyondan bağımsız binlerce Alman askerleri farklı hedefler doğrultusunda faaliyet gösterdi. Bu anarşik yapıya ve Osmanlı subaylarıyla yaşanan çekişmelere rağmen misyonun Osmanlı Ordusu'nun modernleşmesi ve askeri etkinliğinin artmasında büyük rolü olmuştur. Osmanlı subay ve askerleri aksi takdirde daha uzun ve zorlu bir süreçte edinecekleri bilgi ve deneyimleri savaş esnasında Alman eğitim ve desteğiyle edinmişlerdir.

Anabtar Sözcükler. Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, askeri yardım, 1nci Dünya Savaşı.

ABSTRACT

UYAR, Mesut, **Sanders Military Advisory Mission (1913-1918)**, CTAD, Year 15, Issue 30 (Fall 2019), pp. 29-84.

The Sanders German Military Advisory Mission was designed and called upon to

revitalize a defeated army in the Balkan Wars and to route out its partisan politics. However, the diplomatic crisis which started upon the mission's arrival in Istanbul, the outbreak of the First World War seven months later, and the Ottoman Empire's decision to join the war on the German side after a difficult period of neutrality obliged the mission to face unexpected crises and situations to assume duties other than those originally contemplated. The increase of German personnel, which had started before the war, turned into a veritable avalanche after the war broke out, and thousands of German soldiers, most of whom were independent of the mission command, pursued different objectives. Against this anarchic atmosphere and despite infighting with Ottoman officers, the Sanders Mission played an important role in modernizing the Ottoman Army and rendering it more effective. Through German support and training, Ottoman officers and soldiers accumulated the knowledge and experience that they otherwise would have gained only through a much longer and more arduous process.

Keywords: Ottoman Empire, Germany, military advising, the First World War.

Giriş

Resmi adı Heyet-i Islahiye-i Askeriye¹ olan ama yaygın bilinen adıyla Sanders Misyonu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri başta heyet üyelerinin hatıratları² olmak üzere birçok popüler³ ve akademik kitap⁴ ve makaleye⁵ konu olmasına rağmen yeteri

¹ Almanca resmi adı ise çoğu belge ve kaynakta "Militärmission in der Türkei" şeklinde geçerken zaman zaman "Türkei" yerine "Osmanischen Reich" tabirinin de kullanıldığı görülmektedir.

² Heyet üyelerinin basılmış anılarından önemlileri şunlardır: Liman von Sanders, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin: Verlag von August Scherl, 1920; Friedrich Frh. Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal*, Berlin: Vorhut-Verlag, 1938; Carl Mühlmann, *Deutschland und die Türkei 1913-1914*, Berlin-Grunewald: Rothschild 1929; Carl Mühlmann, *Der Kampf um die Dardanellen 1915*, Berlin: Gerhard Stallng, 1927; Colmar von der Goltz, *Denkwürdigkeiten*, (ed.) Friedrich von der Goltz, Berlin: Mittler, 1929; Hans Guhr, *Als türkischer Divisionskommandeur in Kleinasien und Palästina*, Berlin, Mars-Verlag Carl Siwinna, 1937; Felix Guse, *Die Kaukasusfront im Weltkrieg*, Leipzig: Koehler & Amelang, 1940; Hans Kannengiesser, *Gallipoli : Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915*, Berlin: Schlieffen-Verlag, 1927; Hans von Kiesling, *Mit Feldmarschall von der Goltz in Mesopotamien und Persien*, Leipzig: Dieterich, 1922; Erich R. Prigge, *Gallipoli: Der Kampf um den Orient*, Berlin: A. Scherl, 1916; Gerold von Gleich, *Vom Balkan nach Bagdad*, Berlin: A. Scherl, 1921.

³ Kazım Karabekir, *Tarichte Almanlar ve Alman Ordusu*, İstanbul: Emre Yayınları, 2001; Peter Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople: The Plot to Bring Down the British Empire*, Londra: John Murray, 1994; Veli Yılmaz, *I. Dünya Harbinde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık, 1993.

⁴ Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militärhilfe: Die preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf: Dorste Verlag, 1976; Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton: Princeton University Press, 1968; Hans Werner Neulen, *Felgrau in Jerusalem: Das Levantenkorps des kaiserlichen Deutschland*, München: Universitäts Verlag, 1990; Michael Unger, *Die bayerischen Militärbeziehungen zur Türkei vor und im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003; Matthias Römer, *Die deutsche und englische Militärhilfe für das Osmanische Reich 1908-1914*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007.

kadar bilindiğini söyleyemeyiz. Mevcut literatürde Sanders Misyonu'nun kompozisyonu, üyelerinin üstlendikleri görevler, zaman içinde geçirdiği değişim ve hatta temel tarihler konularında ciddi sorunlar, çelişkiler ve eksiklikler bulunduğu gibi işin Osmanlı cephesi büyük ölçüde ihmal edilmektedir. Bu yüzden misyon yarı efsanevi, gizemli ve savaşın tarihi içine tam oturtulamayan bir olgu haline gelmiştir. Bu makalenin amacı subjektif ve çoğunlukla abartılı tasvir ve bilgileri bir kenara bırakarak Sanders Misyonu ile ilgili temel bilgileri vermek ve Osmanlı savaş gayreti içinde oynadığı rolü ortaya koymaktır.

Osmanlı Ordusu'nun Yabancı Askerî Yardım Deneyimi

İlk askeri birliklerin kurulmasından bu yana mevcut askeri sistemi geliştirmek, güçlendirmek, yenilikleri bünyesine katmak ve her şeyden önce rakiplerine üstünlük sağlamak isteyen devletler yabancı askerlerden istifade etmeye çalışmıştır. Aslında büyük ölçüde yabancı paralı askerlik müessesesi bu talebi karşılamak için doğmuş ve gelişmiştir. Ancak askeri yardım ve danışma maksadıyla devlet destekli kalabalık misyonların teşkil edilmesi göreceli olarak yeni bir olgudur. İlk örneklerini 18nci yüzyılın ikinci yarısında görmeye başladığımız askeri misyonlar gerçek anlamda varlık ve etkilerini Napoleon Savaşları sonrasında gösterdi.⁶ Osmanlı deneyimleri de bu genel çıkarımı doğrulamaktadır. Osmanlı Ordusu bünyesinde kurulduğu dönemden itibaren yabancı kökenli askerler az veya çok sayıda her daim bulunmuştur. Bunlardan bazıları macera, para kazanmak, siyasi veya adi suçlardan dolayı kendi istekleriyle Osmanlı hizmetine girerken geri kalanları savaş esirleri gibi zorla bünyeye dahil edilen askerlerdi.⁷ 16ncı yüzyıl sonrasında Avrupa'da yaşanan

⁵ Robert J. Kerner, "The Mission of Liman von Sanders I: Its Origins", *The Slavonic Review*, c. 6-7, no. 16,17, 18, 19, Haziran-Aralık 1927, Mart-Haziran 1928, s.12-27, 344-363, 543-560, 90-112; Ulrich Trumpener, "German Military Aid to Turkey in 1914: An Historical Re-Evaluation", *The Journal of Modern History*, c. 32, no.2, Haziran 1960, s. 145-149; Glen W. Swanson, "War, Technology, and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdülhamid II to 1913: Mahmud Şevket and the German Military Mission", *War, Technology and Society in the Middle East*, (ed) V.J. Parry, M.E.Yapp, Londra: Oxford University Press, 1975, s. 367-385; Mehmet Naim Turfan, "Reporting Him and His Cause: Mahmut Şevket Paşa and the Liman von Sanders Mission", *Chaiers d'études sur la Méditerranée orientale et la monde turco-iranien*, no.12, Temmuz-Aralık 1991, s.1-34; William Mulligan, "We Can't be More Russian than the Russians: British Policy during the Liman von Sanders Crisis, 1913-1914", *Diplomacy and Statecraft*, c. 17, no. 2, 2006, s. 261-282.

⁶ Donald Stoker, "The History and Evolution of Foreign Military Advising and Assistance, 1815-2007", *Military Advising and Assistance: From Mercenaries to Privatization 1815-2007*, (ed) Donald Stoker, (Londra: Routledge, 2008), s. 1-2.

⁷ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, (Santa Barbara: Praeger Security International/ABC-Clio, 2009), s. 32, 34, 113, 115; Caroline Finkel, "French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606: The Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c. 55, no.3, 1992, s. 451-470.

kapsamlı askeri reformlar ve Osmanlı Ordusu'nun batılı düşmanları karşısında düştüğü zor durum imparatorluğu daha kapsamlı askeri yardım arayışına itti. 1770 senesinde Ruslar karşısında yaşanan Kartal ve Çeşme felâketleri sonrasında Osmanlı yönetimi Fransa'nın yardım teklifini kabul etmek zorunda kaldı. François Baron de Tott liderliğinde küçük bir grup teknisyenle başlayan Fransız yardımı 1780'de mevcudu üç yüzü aşan gerçek anlamda bir askeri yardım misyonuna dönüştü. 1787 senesine kadar ülkede kalan bu heyetten istenen askeri fayda sağlanamadığı⁸ gibi heyetin varlığı ve faaliyetleri Osmanlı siyasi eliti içindeki iktidar mücadelesini körükledi ve Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın idamına neden oldu.⁹

Fransız misyonu ile yaşanan kötü tecrübeye rağmen siyasi ve askeri sorunlar Osmanlı yönetimini yeni yabancı askeri danışman ve misyonları davet etmesine yol açtı. İmparatorluğun gitgide uluslararası ilişkilerde yalnızlaşması ve eski müttefikleri Fransa ve İngiltere'nin askeri yardımda bulunmak istememesi Prusya'yı alternatifsiz kıldı. Askeri başarıları ve otoriter yönetimi ile uzun süreden beridir Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çeken Prusya¹⁰ ise isteksiz bir şekilde o sırada zaten İstanbul'da bulunan Yüzbaşı Helmuth von Moltke komutasında küçük bir yardım heyetini 1835'te görevlendirdi. Von Moltke'nin müteakiben kazandığı büyük şöhret nedeniyle iki ülke askeri ilişkilerinde efsanevi bir önem kazanan bu heyetin Osmanlı reformlarındaki rolü oldukça kısıtlıdır. Ancak bir geleneği başlattığı ve Osmanlı Ordusu için Almanya'nın gıpta edilen ve taklit edilmek istenen bir örneğe dönüştüğünü açıklar.¹¹

1882'de Kaehler Misyonu'nun göreve başladığı tarihe kadar geçen sürede Prusya resmen askeri uzman görevlendirmek yerine farklı tarihlerde yirmiden fazla sayıda subaya¹² bireysel olarak Osmanlı Ordusu'nda görev yapma izni

⁸ Virginia H. Aksan, "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760-1830", *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, (İstanbul: The Isis Press, 2004), s. 113-126; Virginia H. Aksan, "Choiseul Gouffier at the Sublime Porte 1784-1792", in *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, İstanbul: The Isis Press, 2004, s. 60-65; Auguste Boppe, "XVIII. Asırda Fransa ve Türk Askerliği", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, (çev) Ahmed Refik, c. 1, no. 4, s. 17-33; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, c.5, 1935, s. 235-238.

⁹ Uzunçarşılı, *age.*, s. 239-256.

¹⁰ Virginia H. Aksan, "An Ottoman Portrait of Frederick the Great", *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, İstanbul: The Isis Press, 2004, s. 67-80.

¹¹ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, (çev) Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1977, s. 20-21.

¹² Bu subaylardan ismini tespit edebildiklerim: von Kuczowski (Kotshkofski - Muhlis Paşa), Wendt (Nadir Paşa), Lüling (Lohling - Mahir Bey), Schwenzfeuer (Rami Paşa), Wiesenthal, Graach, Falk, Rabback, Godlewski, Jungmann, Schmidt, von der Becke, Gessler (Dilaver Bey), Grunwald, Bluhm, Wagemann, von Böhn, Graf von Wrangel, von Malinowski, Lehmann, von Drigalski, Strecker (Resid Paşa) ve Stolpe'dir.

verdi. Çoğunluğu isim değiştirerek Osmanlılaşan bu subaylar Moltke Misyonu'na nazaran çok daha kalıcı bir etki bırakmışlardır. 29 Nisan 1882'de uzun bir aradan sonra resmen göreve başlayan Miralay Otto August Johannes Kaehler liderliğindeki altı subaydan (Binbaşı Freiherr Colmar von der Goltz,¹³ yüzbaşılar Louise Karl Adolf Franz von Kamphövener, Hans Kurt Henning von Hobe ve Ristow) oluşan misyon birkaç sene hariç 1913'e kadar kesintisiz görev yaptı. Von der Goltz'un ismi ile özdeşleşen bu misyonun zaman içinde mevcudu arttığı gibi Goltz haricindeki üyelerin tamamı değişti.¹⁴ Başlangıçta sadece askeri okullar ve komisyonlarda danışmanlık görevi icra eden Alman subayları zaman içinde nezaret ve büyük birlik karargâhlarında da görevler üstlenmişlerdir. Ancak Hans Rohde gibi numune bölük komutanlığı yapan birkaç genç subay dışında komuta ve kurmay başkanlıklarında Alman subaylar istihdam edilmemiştir. Doğrudan emir verme yetkisine sahip olmayan danışmanların etkinliği büyük ölçüde kişisel becerilerine ve nüfuzlu Osmanlı subay ve yöneticileriyle kurdukları ilişkilere bağlı kalmıştır.¹⁵ Goltz Osmanlı Ordusu'nun bütün askeri eğitim ve silah-teçhizat tedarik sistemini etkileyecek kadar nüfuz kazanabilirken diğer danışmanların sisteme etkileri oldukça kısıtlı kalmıştır. Bu dönem içinde küçük partiler halinde Almanya'ya askeri okullarda veya birliklerde eğitim ve staj yapmak üzere gönderilen Osmanlı subaylarının etkisi ise çok daha fazla olmuştur. Almanya eğitimi sayesinde emsallerine göre terfide ve üst komuta kademelerine atanmada büyük avantaj yakalayan ve zaten bir kısmı Goltz'un himayesine giren bu subaylar Alman askeri sistemin ordu içinde yayılmasında büyük etkileri olmuştur.¹⁶

¹³ Misyona 18 Haziran 1883'te katıldı.

¹⁴ Tespit edebildiğim kadarıyla yukarıda ismi belirtilenler dışında 1882-1913 arasında görev yapan Alman subayları: Steffen, Viktor Karl Ludwig von Grumbkow, von Schilgen, von Ruedgisch, von Mesmer-Saldern, Fleischer, Auler, Friedrich (Bodo) Borries von Ditfurth, Heinrich Karl Abraham Imhoff, von Alten, von Morgen, von Leipzig, von Schlothheim, Fitzau, Freiherr von Brockdorff, Freiherr von Vietinghoff-Scheel, von Heuser, Starke, Huber, Kalau vom Hofe, Hauschild, Bopp, Posseltd, Tupschoewski, von Schlichting, von Anderten, Matthies, Ulrich Back, von Byern, von Lossow, Eduard Weidtman, Veit, Bischof, Weiz, Ritter und Edler Friedrich von Rogister, Schaffer, Muth, Aubert, von Frese, Hans Rabe, Binhold, Cretius, Pratorius, Gottschalk, Franz Carl Endres, Dr. Vollbrecht, Michael, Sauer, Walter von Stempel, Lehmann, Gustav von Hochwächter, Graf von Preysing, Castner, von Gülich, Birkner, Wagner, Hans Rohde, Freiherr von Dalwig, Freiherr von Gumpfenberg, Baring ve von Bentheim'dir.

¹⁵ Wallach, *age.*, s. 33-104.

¹⁶ Swanson, *age.*, s. 370-372; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.1, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992, s. 2-3, 9-10, 60-61; Wallach, *age.*, s.46-52, 56-57; Goltz'un himayesine aldığı subaylardan en meşhurları; Abdullah (Kölemen) Paşa, Mahmud Şevket Paşa, Esad (Bülkat) Paşa, Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa ve Pertev (Demirhan) Paşa'dır.

Sanders Misyonu'nun Doğuşu

Balkan Savaşlarında uğranılan yenilgiler Osmanlı Ordusu'nun askeri yardım misyonlarına bakışını temelden değiştirdi. Büyük bir zafer beklentisiyle girilen savaşta küçük Balkan devletlerinin orduları karşısında uğranılan utanç verici yenilgiler daha doğru bir ifadeyle bozgun imparatorluğun bütün siyasi, askeri, sosyal ve kültürel dengelerini altüst etti. Birinci ve İkinci Balkan Savaşları arası dönemde darbe sonucu 23 Ocak 1913'te sadrazam ve Harbiye nazırı olan Mahmud Şevket Paşa sorunun temelinde askeri reformların başarısızlığı değil de orduya siyasetin girmesini görmekteydi. Ancak koltuğunu İttihad ve Terakki Cemiyeti ve partizan subaylara borçlu olduğu için onları kendi başına tasfiye edemeyeceğinin de farkındaydı.¹⁷ Önünde Yunanistan'da birkaç sene önce göreve başlamış Fransız Askeri Yardım Misyonu örneği vardı. General Joseph-Paul Eydoux komutasında 13 subaydan teşkil Fransız misyonunun kısa süre içinde Yunan Ordusu'nu baştan aşağı değiştirdiği, orduyu siyasetin dışına çektiği ve bu sayede Balkan Savaşlarında başarıya ulaşıldığı o dönemde yaygın kabul gören bir görüştü.¹⁸ Eydoux örneğinin verdiği ilham ile yeni ve güçlü bir Alman askeri misyonunun davet edilmesi gerektiği sonucuna vardı. Zaten savaş öncesi kısa Harbiye nazırlığı esnasında mevcut Goltz Misyonu'na elinden geldiğince destek olmuştu. Görüntüde bir politika değişikliği yapılmadığı izlenimi verilmekteydi. Fakat gerçekte Enver Bey'in liderliğini çektiği partizan subaylar iyice güçlenmeden hızlı ve etkin bir şekilde tasfiyenin gerçekleştirilmesi için önceki misyonlardan farklı olarak yeni misyon üyelerine komuta makamları ve herkesi bağlayacak yetkiler verilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Ona göre iç siyasetle mevcut cemiyet ve partilerle irtibatı olmayan olağanüstü yetkili Alman subaylar büyük bir iç karışıklığa sebebiyet vermeden Osmanlı Ordusu'nu siyasetten çıkarabilirlerdi.¹⁹

Aslında farklı sebeplerle Almanya'dan askeri yardım alınması uzun süreden beri istenmekteydi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Ahmed İzzet Paşa da bir Alman heyetinin gelmesi isteyenlerin başında yer

¹⁷ Mahmud Şevket Paşa, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1988, s. 29, 54, 99, 151.

¹⁸ Konstantinos Polyzois, *A History of the Hellenic Army 1821-1997*, Athens: Army History Directorate, 1999, s. 86, 96. Aslında Eydoux Misyonu Şubat 1911'de göreve başlamıştı ve doğal olarak Balkan Savaşları'na etkisi oldukça sınırlı oldu. Mahmud Şevket Paşa çoğunlukla Fransız basınında yer alan abartılı haberleri olağanüstü yetkili yeni bir Alman misyonu fikrini kabul ettirmek için kullanmaktaydı. Buna iyi bir örnek İttihad ve Terakki'nin güçlü ismi Cemal Bey'le yaptığı konuşmalardır. Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, (ed) Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 82-83; Mahmud Şevket, *age.*, s. 132.

¹⁹ Mahmud Şevket, *age.*, s. 66, 132, 141-142, 151; Swanson, *age.*, s. 378-382.

alıyordu. Ancak heyet başkanına olağanüstü yetkiler verilmesine karşıydı.²⁰ Ayrıca teklifin ordunun geniş kesimince kabul edilmesini kolaylaştıracak bir ortam bulunmaktaydı. Uğranılan bozgun sonrasında genç subaylar Osmanlı askeri sistemini her yönü ile değerlendirmeye, tartışmaya ve nerede hata yapıldığı arayışına düşmüştü. Kamuoyu önünde gazete, dergi ve kitap sayfalarında gerçekleşen bu tartışmanın önemli öğelerinden biri varolan açmazdan çıkmak için dış yardım dahil yapılması gereken hiç bir şeyden çekinilmemesiydi.²¹ Üst düzey sivil liderler de imparatorluğun bekasını bir büyük güçle ittifak kurmak daha doğrusu onun koruması altına girmekle mümkün olabileceği inancındaydı. Güçlü bir Alman misyonunun gelişi Almanya ile daha sıkı siyasi ilişkilere yol açacağı için onların da üstü kapalı desteğine sahipti. Zaten bu konuda ilk somut adım Mahmud Şevket Paşa sadarete çıkmadan Kamil Paşa Hükümeti döneminde atıldı. Hariciye Nazırı Gabriel Noradungyan 2 Ocak 1913'te Almanya Büyükelçisi Hans von Wangenheim'dan Yunanistan'daki Eydoux Misyonu hakkında resmen bilgi isteyerek Osmanlı'nın yeni bir Alman misyonuna sıcak baktığı mesajını vermişti.²²

Yeni bir heyet konusunda Osmanlı zemin yoklaması Almanya'da Osmanlı'ya yönelik politikaların yoğun bir şekilde tartışıldığı bir döneme rastladı. Balkan bozgunu Almanya'da büyük bir şaşkınlık ve panik yaratmıştı. Bir taraftan imparatorluğun aniden dağılması halinde Alman çıkarlarının nasıl korunacağı tartışılırken diğer taraftan da Osmanlı Ordusu'na şimdiye kadar yapılan yardım ve yatırım sorgulanmaktaydı. Fransız basınında özelde von der Goltz'u genelde ise Alman askerî yardımını hedef alan ağır eleştiriler moralleri ciddi ölçüde bozmuştu. Balkan Savaşları'na özel izinle iştirak eden Alman subaylarının gönderdiği raporlar da oldukça karamsardı. Von der Goltz kendi reformlarını savunmak için kitap yazmak zorunda kalmıştı.²³ Alman Genelkurmayı Alman

²⁰ Her ne kadar yıllar sonra yayınlayacağı anılarında Mahmud Şevket Paşa'yı "aşırı mandacılar" ötesinde bir "teslimiyetçi" diye tasvir etse de döneminde Ahmed İzzet Paşa askeri konularda aşırı Alman yanlısı ve dostu olarak biliniyordu. Muhtemelen gelecek Alman generalin kendisine rakip olacağı endişesindeydi. Ahmet İzzet, *age.*, s. 157-158, 164-165; Mahmud Şevket, *age.*, s. 138, 179; Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, (çev) Eşref Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 61, 233.

²¹ Mesut Uyar, "Osmanlı Askerî Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 110 (Bahar 2012), s. 65-72.

²² Von Wangenheim'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 2 Ocak 1913, (ed) J. Lepsius, A.M. Bartholdy, F. Thimme, *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, c. 38, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1926, (bundan sonra *Die Grosse Politik*), s. 193-194.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 2, Kısım 3, 3. Baskı, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 276-277; Swanson, *age.*, s. 382.

²³ Freiherr von der Goltz, *Der jungen Türkei Niederlage und die Möglichkeit ihrer Wiedererhebung*, Berlin: Verlag von Gebrüder Paetel, 1913.

Ordusu'nun prestijinin sarsıldığını iddia ederken dışışleri çevreleri ise Osmanlı'ya yapılan askeri yatırımların tamamen bir hata olduğunu sesli olarak dile getirmekteydi. Dolayısıyla bu zemin yoklaması görmezden gelindi.²⁴

Berlin'in soğukluğu ve ilgisizliğine karşın von Wangenheim hem Berlin'de hem de İstanbul'da yeni misyon için kulis yapmaya devam etti ve uygun bir ortamın oluşmasını sağlamaya çalıştı. Von Wangenheim Almanya'nın uzun vadeli çıkarları açısından güçlü bir misyonun varlığına mutlak ihtiyaç olduğu inancındaydı. Gerçekten de bu inancı ve yoğun gayretleri sonucu Sanders Misyonu'nun mimarı olacaktı.²⁵ Bu konuda en büyük yardımcısı askeri ataşe Binbaşı Walter von Stempel'di. Von Stempel Nisan başında konuya kayıtsız kalan Alman Genelkurmayı'nı atlayarak doğrudan Kayzer II. Wilhelm'in özel askeri kabinesi ile irtibata geçti. Mahmud Şevket Paşa'nın İstanbul ve boğazın savunması için kabiliyetli bir subay talep ettiğini bunun iki ülke ilişkilerine önemli katkı yapacağını bildirdi. Anlaşılan Kayzer'in Orta Doğu'ya duyduğu yakın ilgi ve mevcut dış politikadan duyduğu rahatsızlıktan istifade edilmek isteniyordu. Beklenildiği gibi Kayzer'in askeri kabinesi üstün körü bir şekilde dışışlerinin olurlarını aldıktan sonra heyet ile ilgili görüşmeleri üstlenerek sadece dışışlerini değil aynı zamanda genelkurmayı da sürecin dışında tuttu. Kayzer'le von Wangenheim vasıtasıyla doğrudan görüşme imkânı Mahmud Şevket Paşa'ya da önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Bir taraftan Osmanlı Dışışleri merkez bürokrasisinin üzerinden atlarken diğer taraftan da projeye karşı çıkan ve şahsen de geçinemediği Berlin Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa'yı devre dışı bırakmış oldu.²⁶

Kayzer ve Mahmud Şevket Paşa arasında fikir birliği sağlanıp doğrudan bir haberleşme kanalı açıldıktan sonra von Wangenheim hız kaybetmeden projenin içini doldurmaya başladı. Von Stempel, Berlin-İstanbul ve sedaret-büyükelçilik arasında mekik dokuyarak yepyeni bir heyet tasarladı. Yeni heyet örnek alınan Eydoux Misyonu'ndan daha büyük ve güçlü olacaktı. En az kırk subaydan teşkil

²⁴ Bayur, *age.*, s. 276-278; Wallach, *age.*, s. 110-115; Carl Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914*, (çev) Kadir Kon, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 17-18.

²⁵ Von Wangenheim'dan von Bethmann Hollweg'e, 26 Nisan 1913, *Die Grosse Politik*, s. 196-201; Bayur, *age.*, s. 277-279; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, c.1, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990, s. 57.

²⁶ Von Treutler'den Alman Dışışleri Bakanlığı'na, 2 Nisan 1913; von Treutler'den Alman Dışışleri Bakanlığı'na, 4 Nisan 1913; Von Jagow'dan von Truetler'a, 5 Nisan 1913, *Die Grosse Politik*, s. 195-196; Mahmud Şevket, *age.*, s. 66, 191. Mahmud Muhtar Paşa'nın "bir zorba siyasetin temsilcisi" diye tasvir ettiği Mahmud Şevket Paşa'nın ölümü sonrasında iktidara geçen Said Halim Paşa hükümeti de önemli gördüğü konularda Mahmud Muhtar Paşa'yı habersiz bırakmaya devam etti. Mahmut Muhtar, *Maaziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri*, (ed) Nurcan Fidan, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 51, 119; Trumpener, *age.*, s. 123.

olacak heyetin başında emsalleri arasında temayüz etmiş, kıdemli ve saygın bir Prusya generali olacaktır. Fakat bu general önceden Osmanlı'da görev yapmamış olmalıydı. Dil bilmesine de gerek yoktu. Çünkü von Stempel misyonun kurmay başkanlığı mevkiini kendine ayırmıştı. Misyonun Osmanlı makamlarıyla ilişkilerini tamamen üzerine almayı planlıyordu. Alman subaylar seleflerinden farklı olarak doğrudan birlik ve askeri eğitim kurum komutanlıkları ile kritik karargâh subaylıklarında istihdam edileceklerdi. Bu tasarı çerçevesinde Alman generali İstanbul'da konuşlu 1nci Kolordu Komutanlığı'nın üstlenirken diğer subaylar bu kolordu bünyesindeki seçilmiş tümen ve alaylara komutan olarak atanacaktı. Böylelikle her birlik kademesi için Alman subaylar komutasında örnek birlikler teşkil edilecekti. Benzeri şekilde başta Harbiye Mektebi olmak üzere İstanbul'daki askeri okul ve eğitim merkezlerinin tamamının komutanlıklarına Alman subaylar getirilmesi planlanıyordu.²⁷

Hem von Wangenheim hem de Mahmud Şevket Paşa kendi özel sebeplerinden dolayı von der Goltz'un geri gelmesini istemiyordu. Von Wangenheim misyonu elçiliğin yani kendi denetimi altında tutmak istediğinden von der Goltz benzeri şöhretli, güçlü ve dolayısıyla bağımsız hareket edecek bir general istememesi doğaldı. Mahmud Şevket Paşa ise von der Goltz'un ihtiyarladığını, ordu içinde çok fazla bağlantısı ve gözdesi bulunduğunu düşünüyordu. Bu durumu kendi otoritesinin devamı açısından sakıncalı görmekteydi. Ayrıca eski rejimle bağlantıları, silah sanayi ile çıkar ilişkileri ve Balkan bozgunu nedeniyle Enver Bey ve diğer İttihadçı subayların tepki duyduğu bir simgeye dönüşmüştü.²⁸

Mahmud Şevket Paşa ve von Wangenheim ön hazırlıkların tamamladığı, Berlin ve İstanbul'da uygun bir siyasi ortamın oluştuğuna kanaat getirdikten sonra 22 Mayıs'ta Osmanlı Hükümeti askeri heyet gönderilmesi talebini resmen bildirdi. Kayzer iki gün sonra kızının düğün töreninde İngiliz Kralı V. George ve Rus Çarı II. Nikola'ya şimdiye kadar gizli yürütülen görüşmeleri böbürlenerek anlattı. Böylelikle Alman misyonu projesi Avrupa diplomasisinin konusu haline geldi.²⁹

²⁷ Von Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 22 Mayıs 1913, *Die Grosse Politik*, s. 201-202; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 2 Aralık 1913, (ed) G.P. Gooch, H. Temperley, *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, c. 10, kısım 1, (Londra: His Majesty's Stationery Office, 1936), (Bundan sonra *British Documents*), s. 349-350; Mühlmann, *age.*, s. 29. Misyon tasarısı büyük ölçüde geçmiş misyon başkan ve üyelerinin yazdığı resmi teklif çerçevesinde hazırlanmıştı. Bknz. Wallach, *age.*, s. 110-115.

²⁸ Wallach, *age.*, s. 115; Ahmet İzzet, *age.*, s. 60-63.

²⁹ Von Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 3 Aralık 1913 tarihli mesaja Kayzer'in yazdığı haşiye, *Die Grosse Politik*, s. 232.

Kayzer'in güçlü desteği ve von Wangenheim'in yoğun kulis faaliyeti sayesinde Alman yönetici eliti içinde Osmanlı'ya bakış önemli ölçüde değişmişti. Azalan gücüne rağmen Osmanlı'nın Rus ilerleyişini durdurabileceği kanaati güç kazanmaktaydı. Zaten Osmanlı'nın parçalanmasının Alman çıkarlarına aykırı olduğu herkesin hem fikir olduğu bir konuydu. Hâlâ ciddi çekincelerini muhafaza eden Alman Genelkurmayı da Osmanlı Ordusu'nun güçlendirilmesi için destek vermeye ikna edilmişti.³⁰ Her şey planlandığı gibi gelişirken Mahmud Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te suikaste uğradı. Paşanın ani ölümü ile tasfiye etmeyi planladığı İttihad ve Terakki'nin üçlü liderliği (Enver, Cemal ve Talat beyler) yönetimi tamamen ellerine geçirdi. Ancak Almanların korktuğunun aksine başta Enver Bey olmak üzere ileri gelen İttihatçılar bazı çekincelerine rağmen projeye sahip çıktı. Sadece ani iktidar değişikliği süreci biraz daha uzattı.³¹

İstanbul'da siyasi belirsizlik yaşanırken Kayzer, 15 Haziran'da Prusya Ordusu'nun en yaşlı tümen komutanlarından biri olan Tümgeneral Otto Liman von Sanders'e heyet başkanlığı görevini teklif etti. Aslında von Sanders ilk tercih değildi. Uzunca bir süre başka isimler üzerinde düşünülmüştü. Ancak Von Sanders, Kayzer'in sevdiği eski tip generallerden olduğu ve kâğıt üstünde von Wangenheim'in aradığı özelliklere mükemmel uyduğu için rakipleri arasından sıyrılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce görev yapmadığı gibi herhangi dış görev tecrübesi de bulunmuyordu. Emsallerinin aksine aristokrat veya nüfuzlu bir aileden gelmemesinin yanı sıra ailesi din değiştirmiş Yahudi kökenli olduğundan ciddi dezavantajı bulunmaktaydı. Soyluluğu o sene onaylanmış ve merhum eşinin soyadını yeni aristokratik soyadı olarak almıştı. Süvari kökenli bir kurmay subaydı. Fakat parlak kurmay subaylar gibi genelkurmay ve diğer önemli üst karargâhlarda değil sıradan görevlerde çalışmıştı. Çalışkanlığı, disiplini ve sadakati sayesinde emsallerine göre yavaş da olsa tümen komutanlığına kadar terfi edebilmişti. Von der Goltz'un aksine entelektüel değil eski tip ideal bir kıta subayıydı. Seçimdeki en temel sorun Prusya Ordusu'nda terfi ettirilmesi düşünülmeyen ve kolordu komutanlığı yapması uygun bulunmayan yaşlı bir generalin hassas bir bölgede olağanüstü yetkilerle görev yapacak bir askeri misyonun başına getirilmesidir. Bu seçim Kayzer ve danışmanlarının aslında konunun ciddiyetine vakıf olmadıklarını,

³⁰ Ahmet İzzet, *age.*, s. 157-158; Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 66-72.

³¹ Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, c.3, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985), s. 429-432. İttihadçı liderlerin savaş sonrasında icraatlarını savunmak için yayınlattıkları anılarındaki ifadeler gerçeği yansıtmamaktadır. Bknz. Cemal Paşa, *age.*, s. 83-84; Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, (ed) Aipay Kabacalı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), s. 31-32.

uzun vadeli plan yapma yetilerinin bulunmadığını ve kolaylığa kaçtıklarını göstermektedir.³²

Kayzer seçimini hükümete 30 Haziran'da bildirdi. Von Sanders'in bir an önce İstanbul'a gidip resmi sözleşme görüşmelerine katılması düşünülürken Balkan Savaşları'na son verecek barış antlaşmasının gecikmesi yüzünden bu gerçekleşmedi.³³ Özellikle Almanya'da sabırların taşmaya başladığı bir sırada nihai sözleşme 27 Ekim 1913'te imzalandı. Sözleşmeyi imzalaması gereken asıl yetkili Harbiye Nazırı Ahmed İzzet Paşa, sonradan yabancı diplomatlara gururla söyleyeceği gibi von Sanders'e verilen mevki ve yetkilere karşı çıktığı için izin alarak nihai görüşmelere ve imzaya katılmadı. Sözleşmeye Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa Harbiye nazırı vekili olarak imza attı. Sözleşme yenilenebilirlik kaydıyla beş senelik bir süreyi kapsamaktaydı. Von Stempel'in taslağı bazı değişikliklerle olduğu gibi kabul edilmişti. Sözleşme koşullarına göre sadece askeri reform paketi değil, İstanbul'daki 1nci Kolordu Komutanlığı da dahil olmak üzere bir kısım kritik birlik ve eğitim kurumlarının komutası da doğrudan doğruya misyonun emrine verilmekteydi. Misyon başkanı askeri karar verme sisteminin asli üyesi yapıldığı gibi, subay terfi ve atamalarında da söz sahibi olacaktı. Misyon başkanı Osmanlı Ordusu'nda görevlendirilecek bütün Alman subaylarının seçimde asıl söz sahibi olacağı gibi tamamının amiri olacaktı. Ayrıca Alman Hükümeti emrine yıllık bir milyon marklık bir bütçe tahsis etmekteydi.³⁴ Von Sanders Kasım ayında Kayzer'le tekrar bir araya gelerek kendisinin özel talimatlarını aldı. Kayzer en önemli görevinin Osmanlı Ordusu'nu bir an önce siyaset dışına çıkarmak olduğunu söyledi. İktidarda kim olursa olsun ordu dışında hiç bir konuya müdahil olmaması konusunda tembillemeyi de ihmal etmedi. 9 Aralık'ta bu kez misyon üyelerinin bir kısmı ile Kayzer'in huzuruna çıktı. Bu son görüşmeyi müteakip von Sanders heyetin başında tren yoluyla 14 Aralık'ta İstanbul'a geldi. Gelir gelmez de kendini Dünya Savaşı öncesinde patlak veren son büyük diplomatik krizin ortasında buldu.³⁵

³² Hans von Seeck'ten Alman Yüksek Komutanlık Karargâhına, 4 Kasım 1918, (ed) Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966), s. 70-71; Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, (çev.) Carl Reichmann, Baltimore: The Williams & Wilkins Co., 1928, s. 1; Wallach, *age.*, s. 128-129; Mahmud Şevket, *age.*, s. 75-76.

³³ Von Lyncker'den von Bethmann Hollweg'e, 30 Haziran 1913; Von Wangenheim'dan von Bethmann Hollweg'e, 18 Temmuz 1913, *Die Grosse Politik*, s. 202-204.

³⁴ Von Jagow'dan II. Wilhelm'e, 20 Eylül 1913, *Die Grosse Politik*, s. 204-205; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 2 Aralık 1913, *British Documents*, s. 350-351; Bayur, *age.*, s. 286-287; Wallach, *age.*, s. 122-123.

³⁵ Sanders, *age.*, s. 2-3.

Savaş Öncesi Son Büyük Diplomatik Kriz

Her ne kadar her iki taraf da askeri misyon görüşmelerini büyük bir gizlilikle yürütmeye çalışsalar da başta Rusya Büyükelçiliği olmak üzere İstanbul'daki elçilikler Osmanlı sivil ve askeri bürokrasisi içindeki casus ve haber elemanları sayesinde gelişmelerden haberdardı. Üstelik Kayzer 24 Mayıs'taki düğün esnasında Rus çarı ve İngiliz kralını bilgilendirmişti. Ekim ayı sonunda misyon sözleşmesinin imzalanması arifesinde Alman Dışişleri ve von Wangenheim Berlin ve İstanbul'daki muhataplarını konu hakkında bilgilendirmeye başlamışlardı.³⁶ Bütün bu haber akışına rağmen Rusya, İngiltere ve Fransa herhangi tepkide bulunmadı. Muhtemelen yeni misyon projesinin eskisinden farklı olmadığı ve zaten bozguna uğramış Osmanlı Ordusu'nu hiçbir askeri yardımın ayağa kaldıramayacağı düşünülmekteydi.

İlk kıpırdanma 7 Kasım'da Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Anatol Neratov'un Almanya'nın St. Petersburg Maslahatgüzarı von Lucius'tan bilgi talep etmesidir. Neratov yeni misyonun hangi yetkilere haiz olacağını bilgisinin yanı sıra Alman generalinin İstanbul garnizon komutanı olup olmayacağı bilgisini teyit etmek istiyordu.³⁷ Alman Dışişleri'nin cevabı Rus endişelerini azaltmadı. Ruslar yeni bir misyon veya onun eskiye göre yetkilerinin artmış olmasında değil Alman generalinin İstanbul garnizon komutanlığı ve boğaz savunması görevlerini üstlenmesinden endişeye kapılmıştı. İstanbul Boğazı'na 20cmlik topların yerleştirileceği söylentisini kendilerine yönelik doğrudan tehdit olarak değerlendirmekteydiler.³⁸

Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov'un 17 Kasım'da tatilden dönüp işe başlamasıyla krize giden süreç hızlandı. Sazonov Alman generalinin İstanbul şehri ve boğazından sorumlu olacağını öğrenince paniğe kapıldı. Rusya'nın kendi doğal hakkı ve nüfuz alanı gördüğü İstanbul ve boğazlara başka bir gücün yerleşmesi ve oranın savunmasını güçlendirmeye kalkışması kabul edilemezdi. Sazonov yaşadığı kızgınlık ve paniği saklamadan Alman muhataplarına iletirken bir yandan da eldeki bilgilerin teyiti için çaba sarf etmekteydi.³⁹

Alman Dışişleri askeri misyon görüşmelerine ve sözleşme muhteviyatına henüz hakim olmuş olmasına rağmen konuya sahip çıkıp sert ve taviz vermez bir tutum sergilemeye başladı. Bir taraftan misyonun Rusya'yı tehdit etmediğine

³⁶ Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 30 Ekim 1913; Sir Edward Goschen'den Sir Edward Grey'e, 1 Kasım 1913, *British Documents*, s. 338-339.

³⁷ Von Lucius'tan Dışişleri Bakanlığına, 7 Kasım 1913, *Die Grosse Politik*, s. 206.

³⁸ Zimmermann'dan von Lucius'a, 8 Kasım 1913; von Lucius'tan Dışişleri Bakanlığına, 11 Kasım 1913, *Die Grosse Politik*, s. 206-208.

³⁹ Von Lucius'tan Dışişleri Bakanlığına, 17 Kasım 1913, *Die Grosse Politik*, s. 208-209; Bayur, *age.*, s. 288.

vurgu yapılırken diğer taraftan da İngiltere'nin Osmanlı Donanması ve Fransa'nın Jandarma ile maliye teşkilatlarını islah için gönderdikleri misyonlar ve bunların haiz olduğu yetkilere dikkat çekilmekteydi. Rus Başbakanı Vladimir Kokovtsev'in o tarihlerde Berlin'de olması ve krizi önlemek için başlattığı iyi niyetli girişim de fayda etmedi. Kayzer'in bizzat dahil olduğu süreçte Almanya bazı konularda tavize razıyken Alman generalinin ikamet edeceği yer ve komuta yetkilerini pazarlık konusu yapmak istemiyordu.⁴⁰

Sazonov 24 Kasım'da iyice umutsuzluğa kapılarak İngiltere ve Fransa'nın açık desteğini almadan Almanya'nın pozisyonunu değiştiremeyeceği kanaatine vardı. İngiliz ve Fransız büyükelçileriyle ayrı ayrı görüşüp onları harekete geçirmesiyle kriz gerçek anlamıyla başladı.⁴¹ Von Sanders'in adıyla anılan krizi üç ana döneme ayırabiliriz. 24 Kasım – 6 Aralık tarihleri arasında İngiltere ve Fransa'nın desteğini aldığı düşünün Rusya'nın Almanya ile ikili görüşmelere devam etmesidir.⁴² Alman diplomat ve askerler akılcı bir politika izleyerek yeni misyon başkanının yetkilerinin Osmanlı Donanması'nın başındaki İngiliz Amiral Arthur Henry Limpus veya Jandarma'nın başındaki Fransız Generali M. Baumann'dan pek farklı olmadığını ortaya koydular. Eğer Almanya'nın geri adım atması isteniyorsa İngiltere ve Fransa da taviz vermeliydi.⁴³

Kriz derinleşirken Osmanlı Hükümeti 27 Ekim'de imzalanan misyon sözleşmesini padişahın onayına sundu. Sözleşmeyi onaylanan padişahın iradesi 4 Aralık'ta yayınlandı ve 6 Aralık'ta St. Petersburg'a ulaştı. İkili görüşmeler açıkça

⁴⁰ Berlin'de bulunan askeri ataşe von Stempel'in açıklaması, 18 Kasım 1913; von Bethmann Hollweg'in açıklaması, 18 Kasım 1913; von Bethmann Hollweg'in açıklaması, 19 Kasım 1913; von Jagow'dan II. Wilhelm'e, 23 Kasım 1913; von Lucius'tan Dışişleri Bakanlığına, 24 Kasım 1913; von Bethmann Hollweg'den von Pourtalés'e, 26 Kasım 1913, *Die Grosse Politik*, s. 209-221; Sir Arthur Nicolson'dan O'Beirne'a 2 Aralık 1913, *British Documents*, s. 352-353; Bayur, *age.*, s. 291-293.

⁴¹ Sir Edward Grey'den Sir F. Bertie'ye, 24 Kasım 1913; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 25 Kasım 1913; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 26 Kasım 1913; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 1 Aralık 1913 *British Documents*, s. 339-342, 345-346.

⁴² Sir Edward Grey'den Sir Louise Mallet'a, 4 Aralık 1913; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 4 Aralık 1913; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 4 Aralık 1913, *British Documents*, s. 355-356.

⁴³ Berlin'de bulunan askeri ataşe von Stempel'in açıklaması, 18 Kasım 1913; von Jagow'dan II. Wilhelm'e, 23 Kasım 1913; Von Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 5 Aralık 1913, von Pourtalés'den Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 7 Aralık 1913; von Kühlmann'dan von Bethmann Hollweg'e, 9 Aralık 1913, *Die Grosse Politik*, s. 209-211, 217-219, 234-235, 244-247; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 5 Aralık 1913; Sir M. De Bunsen'dan Sir Edward Grey'e, 5 Aralık 1913; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 8 Aralık 1913; Sir Edward Grey'den Sir Edward Goschen'e, 9 Aralık 1913; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 9 Aralık 1913; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 10 Aralık 1913, *British Documents*, s. 358-360, 362-364, 367-368; Bayur, *age.*, s. 290-291.

çökmüş ve krizin ikinci dönemi başlamıştı. Sazonov resmi müzakerelere son vererek müttefiklerini İstanbul'da bir demarche için ikna çalışmalarına başladı. İlginç bir şekilde diplomatik krizin bu aşamasına kadar Osmanlı göz ardı edilip sadece Almanya muhatap alındıktan sonra Berlin'de demarcheyi göze alamayan Sazonov çözümü İstanbul'da aramaya karar vermişti. Plana göre üç devlet koordineli bir şekilde Osmanlı'yı yaptırımlar ve ilave ayrıcalıklar istenmesi konularında tehdit ederek taviz vermeye zorlayacaktı. Ancak Sazonov İngiltere ve Fransa'nın imparatorlukta mevcut çıkarlarını dikkate almamıştı. Her iki devlet de zaten istedikleri imtiyazlara sahip oldukları gibi bunları tehlike altına sokmak istemiyorlardı. Üstelik Ermeni reformu ve mali konularda sağlanan yeni avantajlar uygulamaya girmeden yapılacak müdahalenin ters tepeceğini düşünüyorlardı.⁴⁴

Yoğun Rus baskısı karşısında İngiliz ve Fransız büyükelçileri Rus meslektaşlarıyla beraber 13 Aralık'ta Sadrazam Said Halim Paşa'ya bir ultimatom değil sadece enquête verbale (sözlü soruşturma) taleplerini sundular. Sunulan soruşturma talebi iki soru ve bir talepten meydana gelmekteydi. Sorular Osmanlı'nın bağımsızlığı ve boğazların statüsüyle ilgiliyken talep misyon sözleşmesinin verilmesiydi. İngiliz ve Fransızları isteksizliğinin farkında olan Said Halim Paşa Osmanlı bağımsızlığı ve boğazların korunmasının Osmanlı meselesi olduğunu söyleyip sözleşme metnini vermeyi reddetti. Bunların yerine sorunun zamana yayılarak çözülmesini teklif etti. Osmanlı'nın beklenen adımları atmamasıyla demarche başarısızlıkla sonuçlandı ve krizin son dönemi başladı.⁴⁵

Rusya'nın iyice köşeye sıkışması ve Osmanlı'nın da aktif bir aktör olarak krize dahil olması Alman Dışişleri ve von Wangenheim'i endişeye düşürdü. Rusya'nın saygınlığını kurtaracağı sembolik bir tavizle krize son vermek istiyorlardı. Buldukları çözüm von Sanders'i korgeneralliğe terfi ettirmektir. Bu durumda sözleşme gereği Osmanlı rütbesi müşir (mareşal) olacağından maddeten 1nci Kolordu Komutanlığı'na atanma imkânı ortadan kalkacaktı. Bunun yerine bütün Osmanlı Ordusu'ndan sorumlu genel müfettişlik görevine getirilecekti. Böylelikle hem Rusya'nın görünüşte istediği olacaktı hem de von Sanders'in yetki alanı iyice genişletilecekti. Ancak bu çözümün gerçekleşebilmesi

⁴⁴ Von Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 4 Aralık 1913, *Die Grosse Politik*, s. 234; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 7 Aralık 1913; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 9 Aralık 1913, *British Documents*, s. 361, 365.

⁴⁵ Zimmermann'dan II. Wilhelm'e, 15 Aralık 1913; von Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 16 Aralık 1913, *Die Grosse Politik*, s. 250-251, 256; Sir Edward Grey'den O'Beirne'a, 11 Aralık 1913; O'Beirne'dan Sir Arthur Nicolson'a, 11 Aralık 1913; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 13 Aralık 1913; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 13 Aralık 1913; O'Beirne'dan Sir Edward Grey'e, 14 Aralık 1913; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 15 Aralık 1913; Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 15 Aralık 1913, *British Documents*, s. 370-372, 378-379, 381-382, 385-386; Bayur, *age.*, s. 295-297.

için Osmanlı Hükümeti, Kayzer ve von Sanders'in ikna edilmeleri gerekiyordu. Yoğun çabalar sonrasında taraflar ikna edildi veya von Sanders örneğinde olduğu gibi susturuldu. Ocak 1914'te von Sanders'in terfisi ve yeni görevi açıklanarak diplomatik kriz sona erdirildi.⁴⁶

Kriz, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya istediği koşulsuz desteği vermemesi ve von Wangenheim'in son anda bulduğu formül sayesinde büyük bir tahribata neden olmadan bitti. Ancak kriz Osmanlı yöneticilerinin iyice açığa çıkan Rusya'nın emelleri karşısındaki korku ve endişelerinin katlanarak artmasına neden oldu. Ayrıca kriz nedeniyle von Wangenheim'in von Sanders'i yok sayan ve onun düşüncelerini dikkate almayan tutumu ikisi arasında ciddi bir kişilik mücadelesinin başlamasına neden olacaktı.

Misyunun İlk Dönemi

Liman von Sanders 14 Aralık 1914'te Sirkeci'de trenden indiğinde Rusya'nın başlattığı diplomatik krizin ulaştığı boyuttan henüz haberdar değildi. Ama garda kendisini karşılamaya gelenler arasında von Wangenheim veya üst düzey herhangi elçilik yetkilisi göremeyince başka bir krizi de o başlatacaktı. Kayzer tarafından atandığından kendisini onun şahsi temsilcisi olarak görüp von Wangenheim ile eşit statüde ve hatta onun önünde olduğunu düşünüyordu. Kesinlikle elçiliğin denetimine girmek veya onun bir parçası olmaya niyeti olmadığı gibi kısa bir süre içinde sadece von Wangenheim'i değil bütün Alman diplomatlarını şahsi düşmanı olarak görecekti. Zaten von Sanders'in statü takıntısı geldikten kısa bir süre sonra diplomatik protokolde büyük sorunların çıkmasına neden olacaktı. Amerikan büyükelçiliğinde yaşanan nahoş hadiseler sonrasında von Sanders diplomatik yemek ve törenleri boykot edip birkaç istisna hariç yabancı diplomatlarla da ilişkileri kopardı.⁴⁷

⁴⁶ Von Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 16 Aralık 1913; von Wangenheim'dan von Jagow'a, 17 Aralık 1913; von Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 18 Aralık 1913; Zimmermann'dan von Pourtalés'e, 22 Aralık 1913; von Wangenheim'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 23 Aralık 1913; von Bethmann Hollweg'den II. Wilhelm'e, 31 Aralık 1913; von Bethmann Hollweg'den von Pourtalés'e, 15 Ocak 1914, *Die Grosse Politik*, s. 259-262, 265-268, 270-274, 283-284, 302; Sir Edward Goschen'den Sir Edward Grey'e, 30 Aralık 1913; Sir Edward Grey'den Sir G. Buchanan'a, 31 Aralık 1913; Sir Edward Goschen'den Sir Edward Grey'e, 31 Aralık 1913; Sir Edward Goschen'den Sir Edward Grey'e, 1 Ocak 1914; Sir G. Buchanan'dan Sir Edward Grey'e, 20 Ocak 1914; Sir Edward Grey'den Sir Arthur Nicolson'a, 21 Ocak 1914; Sir Edward Grey'den Sir Louise Mallet'e, 26 Ocak 1914, *British Documents*, s. 402-406, 418-421; Mühlmann, *age.*, s. 42-43, 49-52; Bayur, *age.*, s. 302-304; Sabis, *age.*, s. 78-79.

⁴⁷ Sanders, *age.*, s. 3-4; Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, c.3, kısım 6, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), s. 193-194; Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, (New York: Doubleday, Page & Co., 1919), s. 43-46; Sabis, *age.*, s. 80-82; Wallach, *age.*, s. 130-131.

İki gün sonra bu kriz ortamı içinde Cemal Bey'den 1nci Kolordu Komutanlığı görevini devraldı. Kolordu komutanı aynı zamanda İstanbul sıkıyönetim komutanıydı. Ancak bir Alman'ın bu görevi yapamayacağı, iç ve dış siyasette sorun olacağı için bu görev yeni Merkez Komutanı Miralay Çolak Faik Bey'e verildi. Yani Rusların iddialarının aksine Osmanlı yönetiminin von Sanders'e garnizon komutanının sivil asayişle ilgili yetkilerini vermeye baştan beri niyeti yoktu.⁴⁸ Diğer misyon üyeleri göreve başlama süreci daha uzun zaman aldı. Uzun yaz boyunca misyonun 42 subaylık kadrosuna seçim ve atamalar tamamlanamamıştı. Oysa halen Osmanlı Ordusu'nda görev yapan subaylardan dokuzunun sözleşmelerinin uzatılmasına baştan karar verilmişti.⁴⁹ Prusya Ordusu'nda da Osmanlı'da görev yapmak için yoğun talep vardı. Üstelik Bavyera Ordusu Genelkurmayı Bavyeralı subayların seçilmemesinden ziyadesiyle rahatsız olup Saksonya ve Wüttemberg'i de harekete geçirerek örgütlü bir kampanya başlatmıştı. Uzun pazarlıklar sonrasında Bavyera, Saksonya ve Wüttemberg'den üçer subayın misyona katılması kararlaştırıldı.⁵⁰

Sonuç olarak 1914'in ilk iki ayı içinde misyon üyelerinin çoğunluğu kendilerine tahsis edilen bir tümen, beş alay, onbir okul ve eğitim merkezi, muhtelif karargâh ve müfettişliklerdeki görevlerine başladılar.⁵¹ Misyon üyelerinin hiçbiri Türkçe bilmediği için Almanya'da eğitim görmüş Osmanlı subayları ve bunların sayısı yeterli olmadığı için diğer dil bilen subaylar mevcut görevlerinden acele içinde alınıp Alman subaylarına şahsi tercüman olarak atandılar. Çoğunluğu ilk defa bir yabancı orduda çalışan Alman subayları için doğal olarak devir teslim, yeni bir ülke ve orduya alışma ile tercümanlarla beraber çalışma ilave zaman kaybına yolaçtı. Bütün bu gecikmeler yetmezmiş gibi yeni Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Alman danışmanları, Berlin ve von Sanders'le koordineli olarak misyon üyelerinin atama yerlerini tekrar değerlendirerek bir kısmının başta Genelkurmay ve Harbiye karargâhları olmak üzere daha önemli görülen görevlere kaydırılması kararlaştırıldı. Dolayısıyla ciddi sayıda subay daha görevlerini tam anlamıyla üstlenmeden yeni atama gördüler. Örneğin, Mirliva Bronsart von Schellendorf iki ay içinde üç ayı atama

⁴⁸ Cemal Paşa, *age.*, s. 84.

⁴⁹ Geçmişte von der Goltz Misyonu üyesiyken sözleşmeleri uzatılarak görev devam eden bu subaylar; Posseldt, Ulrich Back, Eduard Weidtman, Walter von Stempel, von Frese, Hans Rabe, Binhold ve Franz Carl Endres'tir.

⁵⁰ Unger, *age.*, s. 50-61; Wallach, *age.*, s. 124-125. Bu subaylar Bavyera'dan Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, Franz Carl Endres ve Otto Welsch, Saksonyadan August Nicolai, Kirsten ve Rudolf Schierholtz, Wüttemberg'den ise Schlee, Lauffer ve Fischer'dir. Müteakiben misyonun sağlık personeli seçilirken Bavyera'dan Prof. Georg Mayer ve Dr. Friedrich Huttner eklenmiştir.

⁵¹ Misyon üyelerinin yerleştirilmesi planlanan kadrolar için bkz. Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, c. 1, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991), s. 273-275.

görürken Kaymakam Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein ise Topçu Atış Tatbikat Talimgâhi Komutanlığı'nda üç aydan az süre çalıştıktan sonra Mısır'a yönelik Kanal harekâtı planlarını hazırlaması için Genelkurmay 1nci Şube Müdürlüğü'ne getirildi. Benzer şekilde Mektebi Harbiye Komutanlığı'na atanan Kaymakam Ulrich Back da bu görevde altı aydan az bir süre kaldıktan sonra, bir tümen komutanlığında görevlendirildi.⁵²

İcra ettiği denetlemeler ve ziyaretler sonrasında von Sanders'in Osmanlı Ordusu'na yönelik ilk izlenimleri oldukça olumsuzdu. Yoğun bir karamsarlık ve moral bozukluğu için mevcut durumu olduğundan da daha kötü gördü ve izlenimlerini abartılı ifadelerle raporlara döktü. Ona göre ordunun bütünü harap olmuş vaziyeteydi. Moral, motivasyon, birlik ve beraberlikle kendine güven bulunmamaktaydı. Subay sınıfı, güvenilmez, çıkarıcı, yozdu ve yolsuzluklara bulaşmıştı. Subayları tarafından ihmal edilip kendi kaderine terk edilmiş talihsiz Osmanlı askerleri ise, sabırla haksızlık ve yokluğa tahammül etmekteydi. Sanders'in subaylara yönelik olumsuz kanaati ve askerlere duyduğu saygı ve olumlu hisler savaş boyunca devam edecekti. Oysa gene kendisi raporlarında Osmanlı subaylarının dürüstçe kendisine dertlerini ve sıkıntılarını anlattığını hatta bu yüzden 8nci Tümen Komutanı'nın itirazlarına rağmen Enver Paşa tarafından emekli edildiği ifade etmektedir. Onun askeri eğitim-öğretim sistemine dair gözlem ve çıkarımları da benzer şekilde olumsuzdu. Von der Goltz reformlarından sonra bile askeri eğitim sistemi fazlasıyla teorikti. Uygulamalı eğitim ihmal edildiği gibi, arazi tatbikat ve manevralarına da gereken önem verilmemekteydi.⁵³ Balkan bozgunu sonrasında Osmanlı Ordusu'ndan umudu kesen Alman generalleri Kayzer ve von Wangenheim'in birlikte yarattıkları havayla iyimserleşmişlerdi. Von Sanders'in kötümser raporlar bu iyimserliği dağıttı. İşin ilginç misyon projesine en başından beri sahip çıkıp gerçekleşmesini sağlayan Kayzer bile bu genel umutsuzluktan etkilendi.⁵⁴

Von Sanders'in eleştirisi ve tepkilere konu olan bir başka grup ise imparatorlukta uzun yıllar kalmış tecrübeli askeri danışmanlar ve diplomatlardı. Ona göre imparatorlukta uzun süre kaldıkları için bu eski kadrolar fazlasıyla Türkleşmiş ve dolayısıyla yozlaşmıştı. Bu tarz kişilerin deneyim ve bilgilerini yeni gelenlere aktarmaları fayda yerine zarar getirecekti. Eleştirilerinde özellikle von Stempel hedef almaktaydı. Misyonun kurulmasında önemli rolü olan von Stempel'i von Wangenheim'in adamı olarak gördüğü gibi onun Osmanlı makamlarıyla doğrudan irtibat kurması misyonun işlerini takip etmesinden çok

⁵² Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, *Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk*, (çev) Tahir Balaban, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), s. xv; *Harpokulu Tarihçesi*, (Ankara: Harpokulu Matbaası, 1945), s. 37-38; Unger, *age.*, s. 72-75.

⁵³ Sanders, *age.*, s. 5, 7-12.

⁵⁴ Mühlmann, *age.*, s. 75-76; Wallach, *age.*, s. 142-143.

rahatsız olmuştu. Von Stempel'in kendini vazgeçilmesi görmesi ve buna bağlı olarak takındığı kibirli tutumu kişisel çatışmayı iyice arttırdı. Von Sanders onu misyon faaliyetlerinden tamamen dışladığı gibi geri çağırılması için yoğun kulis faaliyeti yürüttü ve sonunda Mart ayında amacına ulaştı. Ancak beklediğinin aksine Von Stempel'in gidişi konumunu güçlendirmede. Tam tersine süreç içinde gösterdiği hırçınlık ve geçimsizlik yüzünden büyükelçilik ve Osmanlı makamlarıyla ilişkileri iyice aştı. Von Stempel sonrasında zaten geçinemediği Enver Paşa Alman makamlarıyla ilişkilerinde eski dostu Deniz Atasesi Hans Humann'ı kullanmayı tercih etmeye başladı. Üstelik von Sanders'in Humann üstünde hiçbir emir-komuta yetkisi olmadığı için denetimi iyice elinden kaçırmış oldu.⁵⁵

Krizler birbiri ardına patlak vermeye devam etti. Sözleşme gereği misyonun Osmanlı kara ve demiryollarını askeri maksatlarla denetlemesi ve bunun sonucuna göre tekliflerde bulunması gerekiyordu. Bu çerçevede demiryollarının denetimi ve eksikliklerin tespiti için Almanya'dan geçici süreli olarak Binbaşı Theodor Kübel getirilmişti. Kübel kapsamlı bir inceleme ve seyahatler sonrasında Alman kontrolündeki Bağdat demiryolu hattı işletmesinin kâr saikiyle ordunun taleplerini dikkate almadığını ve gerekli yatırımları yapmadığını tespit etti. Bu tespitle yetinmeyip bulgularını Osmanlı yönetimiyle paylaştı. Kübel işi daha da ileri götürüp Osmanlı yetkileri önünde işletme genel müdürü Eduard Huguenin'i azarlamaktan da kaçınmadı. Alman elçiliği ve bundan dolayı para kaybedecek olan Deutsche Bank panik halinde durumu kontrol altına almaya uğranılan zararı azaltmaya çalıştı. Kübel'in derhal geri çağırılması talepleri ise personeline sahip çıkan von Sanders'ten geri döndü. Von Sanders, ülke çıkarlarını dikkate almamakla suçlanmasına rağmen Kübel'i sözleşmesi bitinceye kadar muhafaza etmeyi başardı. İşin ilginç tarafı Kübel'in yerine Sahra Demiryolları Müfettişliği'ne atanan Bötrich de selefi kadar olmasa da Alman çıkarlarını korumak yerine askeri etkinliği önceliğe aldığı için kısa bir süre sonra tümen komutanlığına kaydırılacaktı.⁵⁶

Krizler aralıksız devam ederken von Sanders Osmanlı Ordusu hakkında fikrini değiştirmeye başladı. Ordu ve Osmanlı subay sınıfı hiç olmadığı kadar sıkı bir disiplin altına girmiş ve barış garnizonlarında hummalı bir şekilde birlikler yeniden kurulmaktaydı. Sadece Almanlar değil diğer gözlemciler de Osmanlı

⁵⁵ Sanders, *age.*, s. 15-16; Wallach, *age.*, s. 126-127, 137-138, 146-147. Enver Paşa ve Humann arasındaki ilişki konusunda bkz. Şükrü Hanioglu (ed.), *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, (İstanbul: Der Yayınları, 1989, s. 2-30.

⁵⁶ Unger, *age.*, s. 76-81; Wallach, *age.*, s.140-142. Von Sanders anılarında Kübel hadisesinden bahsetmeden demiryolu işletmesini eleştirmektedir. Sanders, *age.*, s. 28-30. Kübel'in bulgularının doğruluğu savaş esnasında bütün çiplaklığı ile ortaya çıktı.

Ordusu'nun önemli bir değişim geçirmekte olduğunun farkına varmışlardı.⁵⁷ Bu değişimin temelinde Balkan Savaşları'ndaki yenilgilerin müsebbi görülen yaşlı ve başarısız olmuş subayların ordudan tasfiye edilmesi yer almaktadır. Bunlarla da yetinilmeyerek subayların ve halkın çoğunluğunun kötü performansın temel sebebi diye hedef aldığı partizan subayların da ordudan ilişkileri kesildi. Toplamda 1000'den fazla çoğunluğu üst rütbeli subay emekli veya ihraç edildi. Bu tasfiye süreci tamamen Enver Paşa'nın kontrolü altında gerçekleştirildi. Von Sanders'in itirazlarına rağmen Almanlar dahil edilmedi. Yani misyon göreve başladıktan sonra orduda gerçekleştirilen en önemli personel reformunda misyonun hiç bir rolü olmadı. Enver Paşa, bir adım daha atarak von Sanders'in doğal üyesi olduğu yüksek askeri şurayı lağvetti. Böylelikle üst rütbeli subayların terfi ve atamalarında sözleşme çerçevesinde misyon başkanına verilmiş olan yetkiyi fiilen yok etmiş oldu.⁵⁸

Ordunun performansını artıran ikinci önemli gelişme olan ordu teşkilat yapısının temelden modernleştirilmesi sürecinde ise Alman subaylarının ancak kısıtlı bir katkısı olabildi. Ordunun genel yapısı ve 1910'da uygulamaya konan üçgen (ya da üçlü) birlik teşkilatı⁵⁹ olduğu gibi muhafaza edildi. Savaş askeri sistemin ve reformların aksayan taraflarını bütün çıplaklığı ile ortaya koymuştu.⁶⁰ Başarısızlığı aşikâr olan Redif sistemi İkinci Balkan Savaşı'nın hemen ardından lağvedilmişti. Buna uygun şekilde askere alma sistemi de değiştirilmişti. Ayrıca Alman heyeti gelmeden önce ordu seviyesinden alay seviyesine kadar bütün birlik karargâhları yeniden yapılandırılıp askere alma bölgelerine sevk edilmişlerdi. Çoğu birlik ve karargâh savaş esnasında imha olduğu veya dağıtıldığı için bu oldukça kapsamlı bir çabaydı. Savaştan birlik yapısını koruyarak çıkmış kolordulardan tümen veya alay karargâhları alınarak, yeni kolordu ve tümenlerin kurulmasına çekirdek oluşturmaları için farklı bölgelere gönderilmişlerdi. Örneğin, savaştan sağlam çıkan 4ncü Kolordu karargâhı 2nci Ordu Müfettişliğini kurma görevini üstlenmiş, iki tümen karargâhını (17nci ve 18nci tümenler) 3ncü Ordu'ya verip ondan savaş esnasında imha olup yeniden

⁵⁷ Morgenthau, *age.*, s. 46-47.

⁵⁸ Ahmet İzzet, *age.*, s. 159-162; Sanders, *age.*, s. 8-9; Sabis, *age.*, s. 40-41; Karatamu, *age.*, s. 256.

⁵⁹ Üçgen teşkilat yapısı her muharip birliğin üç manevra unsuru bulunmasını vaaz ediyordu. Buna göre her kolordunun üç manevra tümeni bulunurken her tümenin üç alayı her alayın da üç taburu bulunmaktaydı. Emir-komuta sisteminde tümen ve alay arasında gereksiz bir kademe teşkil edilen tugay kaldırıldığı gibi muharebe destek ve muharebe hizmet destek sistemleri büyük ölçüde kolordu bünyesine alınarak tümenler hantallıktan kurtarılıyordu. Bu sistem 1900lerin başında Almanya'da geliştirilmiş ama ilk defa Osmanlı Ordusu'nda uygulanmıştır. Almanya da dahil Avrupa ülkeleri bu sisteme ancak savaşın ilerleyen yıllarında geçebileceklerdi. Edward J. Erickson, *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, Westport: Pareger, 2003, s. 25-28.

⁶⁰ Gustav von Hochwächter, *Türklerle Cephe: Bir Alman Subayının Balkan Harbi Anıları*, (çev) Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979, s. 74-75.

teşkil edilmiş iki tümen karargâhı (24ncü ve 26ncı tümenler) almıştı. Müteakiben 17nci Tümen 9ncu Kolordu'nun, 18nci Tümen ise 11nci Kolordu'nun çekirdeğini teşkil edecekti. 18nci Tümen'in iki alayı ise (52nci ve 54ncü alaylar) 33ncü ve 34ncü tümenlerin çekirdeği olacaktı. Bütün bu kapsamlı ve imparatorluk genelinde birlik hareketleri gerektiren teşkilatlanma, Almanlar gelmeden planlanıp uygulamaya konmuştu.⁶¹

Üçüncü önemli gelişme modern Avrupa askeri sisteminin ordunun her kademesine sokulmasıydı. Avrupa askeri sistemi yeni misyon gelmeden çok önce Osmanlı subayları tarafından yakinen takip edilip benimsenmişti. 1885'ten bu yana görev başı eğitim görmek üzere Almanya'ya yüzlerce subay ve teknisyen gönderilmişti. Bu subaylar Alman doktrin ve talimnamelerini kullanarak Osmanlı Ordusu'nu modern bir savaş makinesine dönüştürme işine Sanders Misyonu gelmeden önce zaten başlamıştı. Misyon üyeleri, zaten başlamış bir sürece güç vermiş, ilave rehberlik sağlamış ve Almanya eğitilmiş subayların ordu içindeki nüfuzlarını arttırmıştı.⁶²

Dördüncü ve son önemli gelişme ise Osmanlı askeri rönesansıdır. Askeri rönesansın Osmanlı Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesinde silkinip kendine gelmesi ve önemli atılımlar yapmasında büyük etkisi olmuştur. Ancak bu entelektüel gelişmenin boyut ve etkilerinden ne Osmanlı Ordusu'nda görevli Alman subaylar ne de diğer yabancı gözlemciler haberdar olabilmıştır. Bu tartışmalar orduda ve kamuoyunda büyük çalkantılara neden olurken, onlar Osmanlı Ordusu'nu çağın gerisinde kalmış ve subayları da eğitimsiz, yolsuzluklara bulaşmış ve beceriksiz olarak görmeye ve tasvir etmeye devam etmişlerdir.⁶³ Ordunun katettiği bariz ilerlemeler sonucunda von Sanders'in yaz başından itibaren iyimserleşen raporları Alman siyasi ve askeri çevrelerine büyük umut verecek ve o tarihe kadar askıda tutulan ve şüpheyle bakılan Almanya ile Osmanlı arasındaki ittifak görüşmeleri hız kazanacaktı.⁶⁴

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nın Alman Denetimi Altına Girmesi

Sanders Misyonu ile ilgili çalışmalarda en çok ihmal edilen husus savaşa giden süreç ve savaşın ilk yıllarında Osmanlı Genelkurmay'ının Alman Genelkurmayı denetiminde bir sahra ordusu karargâhı haline dönüştürülmesidir.

⁶¹ Şerif İlden, *Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında 3. Ordu: Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı*, ed. Sami Önal (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), s. 27-28; Hakkı Altınbilek ve Naci Kır, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, Cilt 2, Kısım 1, Kitap 1, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 35-40, 51; Cairo Intelligence Section, *Handbook of the Turkish Army* (Nashville: The Battery Press reprint, 1996), s. 21-28, 44-50.

⁶² Kressenstein, *age.*, s. 23-24, 31-32.

⁶³ Uyar, "Osmanlı Askeri Rönesansı...", s. 65-72.

⁶⁴ Sanders, *age.*, s. 143-144; Erich von Falkenhayn, *General Headquarters and Its Critical Decisions, 1914-1916*, Londra: Hutchinson & Co., 1919, s. 19-20; Mühlmann, *age.*, s.78-80.

Bu sürecin boyutları ve etkisi ihmal edildiği gibi hep genel misyon faaliyetleri bünyesinde görülmüştür. Oysa süreç içinde bazı misyon üyeleri rol olsa da von Sanders'in denetimi dışında tamamen Berlin ve Enver Paşa arasında gerçekleşmiştir.

Genelkurmayı Alman denetimine sokan sürecin ilk adımı Enver Paşa'nın başkanlığını kendisinin yürüttüğü Genelkurmay'a ikinci başkan olarak bir Alman subayın atanmasını istemesiyle başladı.⁶⁵ Orjinal sözleşmeye göre aslen Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde görevli üç Alman kurmay subay yarı zamanlı olarak Genelkurmay'daki şubelerde bir nevi eğitici olarak çalışacaktı. Enver Paşa 1 Ocak 1914'te Harbiye Nazırı ve 6 Ocak'ta Genelkurmay başkanı olarak atanmıştı. Bu iki zorlu görevin yanısıra diğer bazı başka siyasi görevleri de üstlendiği için, Genelkurmay başkanlığı görevini icra etmek için ayırabileceği fazla zamanı yoktu. Zaten altyapı ve tecrübe açısından bu oldukça teknik ve meşakkatli karargâh hizmetini yapabilecek kapasitede de değildi. Sadece büyük ve görkemli konular ilgisini çekiyordu. Onlarla ilgili de basit talimatlar vermek onun için yeterliydi. Buna ilave olarak büyük tasfiye esnasında eski nesil kurmay subaylar da ya tasfiye edilmiş veya birliklere gönderilmişti. Örneğin Ağustos 1908- Aralık 1913 tarihleri arasında Genelkurmay Başkanlığı görevini icra eden ve bu süreçte önemli reformlara imza atan Ahmed İzzet Paşa Ayan üyesi olarak atanarak kızağa alınmıştı. Balkan Savaşları döneminde Genelkurmay'ın en önemli karargâh subayı haline gelen ve von der Goltz'un gözdesi Pertev (Demirhan) Paşa ise kolordu komutanlığı görevine atanarak uzaklaştırılmıştı. Yerlerine atanan subaylar ise binbaşı ve yüzbaşı rütbesinde genç ve deneyimsizdi. Bunların görev başında yetiştirilmesi gerekmekteydi. Çözüm ikinci başkanlık ve şube müdürlüklerine Alman subay atanmasında görülmüştü.⁶⁶

Enver Paşa başlangıçta bu görevi von Sanders'e teklif etti. Ama onun birlik komutanlığı yapma ısrarı üzerine, kendisinden sonra en kıdemli kurmay subay olan Friedrich Bronsart von Schellendorf bu göreve getirildi. Her ne kadar von Sanders savaşın ilerleyen sürecinde Çanakkale ve Suriye'de ordu ve ordular grubu komutanlıklarını üstlenecekse de, bu görevi reddederek Schellendorf'un 1917'de görev süresi bitinceye kadar yardım heyetinin en önemli kişisi olmasına neden oldu.⁶⁷ Bronsart von Schellendorf, hakkında bilgilerimizin sınırlı olduğu gizemli bir subaydır. Prusya Ordusu'nda kabiliyetli bir kurmay subay olarak

⁶⁵ Belgelerden İstanbul'daki diplomatik çevrelerin Enver Paşa'nın bu isteğinden erken bir tarihte haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Bknz. Sir Louise Mallet'dan Sir Edward Grey'e, 8 Ocak 1914, *British Documents*, s. 414-415.

⁶⁶ Sabis, *age.*, s. 94-95, 169-170; İsmet İnönü, *Hatıralar*, c.1, (ed.) Sebahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınevi; 1985, s.47; Kressenstein, *age.*, s. 12-13; Kannengiesser, *age.*, s. 45-46.

⁶⁷ Sanders, *age.*, s. 19, 22-23; Kressenstein, *age.*, s. 14-16.

bilinmekteydi. Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı Ordusu'nda görev almak için başvurmuş ama başarılı olamamıştı. Yeni misyonun görevlendirilmesi sürecinde misyon başkanlığı için düşünülmüş ama yaşının genç ve henüz general rütbesinde olmaması nedeniyle vazgeçilmişti. İlk görev yeri Erkân-ı Harbiye Mektebi Müdürlüğü'ydü. Bu görevini icra ederken Genelkurmay'daki karargâh subaylarını da eğitmesi planlanmıştı. Ancak bu göreve başladıktan kısa bir süre sonra Üsküdar'daki 3ncü Tümen Komutanlığı'na atanmıştı.⁶⁸

Resmi adıyla “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Erkân-ı Harbiye Reis-i Sanliği*” görevine başladığında kendisinden beklenen Alman modeli çerçevesinde Osmanlı Genelkurmay'ını yeniden teşkilatlandırması ve genç kurmay subayları görev başı eğitime tabi tutarak yetiştirmesiydi. Bu çerçevede önemli şubelerin tamamına Alman subayları yerleştirildi. Genç ve yetenekli, çoğu Almanya'da eğitim görmüş Osmanlı kurmay subayları ise şubelere muavin olarak atandı. Bu son atamalar sonrasında 1914 senesi başlangıcında Osmanlı Genelkurmay'ının önemli şubeleri ve personeli şu şekilde teşkil edilmişti: Genelkurmay Başkanı Enver Paşa, İkinci Başkan Friedrich Bronsart von Schellendorf, Üçüncü Başkan Kaymakam Hafız Hakkı, 1. Şube (Eğitim ve Öğretim) Müdürü Binbaşı Franz Carl Endres, Muavin Binbaşı Ali İhsan (Sabis), 2. Şube (İstihbarat) Kaymakam Perrinet von Thauvenay, Muavin Binbaşı Kâzım (Karabekir), 3. Şube (Harekât ve Seferberlik) Müdürü Kaymakam Otto von Feldmann, Muavin Binbaşı İsmet (İnönü), 4. Şube (Ulaştırma) Müdürü Kaymakam Böttrich (Theodor Kübel bu görevde kısa bir süre çalışmıştır), Muavin Binbaşı Refik, Merkez Şube Müdürü Yüzbaşı Kazım (Orbay)di.⁶⁹

Von Schellendorf, oldukça uyumlu, nazik ama istediğini yaptırmasını bilen bir subaydı. Von Sanders ve diğer bazı Alman subayların aksine başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı komuta heyeti ve kendi astlarıyla iyi geçinmeyi başardı. Genelkurmay koca bir okula dönüştü. Osmanlı subayları yoğun bir görev başı eğitime tabi tutulurken birliklerde görevli kurmay subaylar da ihmal edilmemiş onlara yönelik eğitim programları da devreye sokulmuştu. Ancak dört aydan kısa bir süre içinde Genelkurmay içinde Osmanlı ve Alman subayları arasındaki ahenk ve uyum daha doğru bir ifade ile balayı sona erdi. Almanya'da Osmanlı Ordusu'nun askeri kapasitesine güven artmaya başlamasıyla beraber Alman Genelkurmayı, Osmanlı askeri meselelerine ve karar verme sürecine

⁶⁸ İstanbul'a gelmeden önce 119ncü Grenadier Alayı komutanıydı. 1917'de geri döndüğünde tümen komutanlığına atandı. 1920 senesinde korgeneral rütbesinden emekli edildi. *Deutsche Offiziere in der Türkei*, Reichsarchiv, 1940, (Alman askeri arşivince hazırlanmış teksir eser, Askeri Tarih ve Strateji Etüd Başkanlığı [ATASE] Kütüphanesi, Ankara)

⁶⁹ Karabekir, *Tarih Boyunca ...*, age., s. 390-392; Sabis, age., s. 21-22, 146-147; İnönü, age., s. 85-86. Benzeri bir düzenleme de Harbiye Nezareti şubeleri için yapılmıştı. Bknz. Kannengiesser, age., s. 21, 121-122.

temsilcileri vasıtasıyla değil, doğrudan müdahil olmaya karar verdi. Berlin ve İstanbul arasında doğrudan haberleşme ve rapor verme sistemi tesis edildi. Bütün bu haberleşmeler, hazırlıklar ve Berlin'den gelen talimatlardan habersiz bırakılan Osmanlı kurmay subayları, yeni düzenlemeler ve artan Alman kontrolüne muhalefet edip direnmeye başladı.⁷⁰

İlk büyük sorun seferberlik planlarının hazırlanmasında yaşandı. Osmanlı kurmay subaylarını hazırlık çalışmasının dışında tutmak için seferberlik planlarının hazırlanmasının sorumluluğu 3ncü Şube'den alındı. Topçu Atış Tatbikat Merkezi Komutanı Kaymakam Kress von Kressenstein Genelkurmay'a doğrudan Schellendorf'un emrine atanarak seferberlik planını hazırlamakla görevlendirildi. Von Kress, büyük bir gizlilik içinde sadece Schellendorf'a bilgi vererek planı hazırladı.⁷¹ Planın hazırlık çalışmaları ve orijinal metnin içeriğine Osmanlı subaylarının nüfuz edememesi için yürürlükteki dosyalama ve arşiv sistemi dışında tamamen Schellendorf'un kontrolünde dosyalandı. Bu plan, yeni gizli arşivin faaliyete geçmesini sağladı. Bundan sonra bütün önemli planlamalar, hazırlık çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut sorunları (siyasi, etnik, sosyal, ekonomik ve kültürel), bölgesel değerlendirmeler ve geleceğe yönelik projeksiyonlar ile Berlin'le yapılan önemli yazışmalar ve Berlin'in talimatları bu arşive kaldırılacaktı. Bir Alman karargâh subayı tam zamanlı olarak bu arşivleme faaliyetinden sorumlu kılındı. Her ne kadar Osmanlı karargâh subayları bazı plan hazırlıklarında ve muhtelif karargâh etütlerinin yazılmasında görev alsalar da bu arşivi kullanmalarına müsaade edilmedi. Bu gizlilik ve Osmanlı subaylarının önemli karargâh çalışmalarının dışında tutulması ilişkileri olumsuz etkiledi.⁷²

İkinci sorun Osmanlı kurmay subaylarının neredeyse ayaklanmasına yol açacaktı. Von Schellendorf seferberlik planının hazırlanması sonrasında yığınak ve harekât ile düşmanın olası harekâtlarına yönelik ihtimaliyet planlamalarında gene Osmanlı kurmay subaylarını dışlayarak bu görevleri Alman subaylarına verdi. Sadece Enver Paşa'nın doğrudan müdahalesi sonucu Kaymakam Hafız Hakkı Bey'in Sarıkamış harekât planını hazırlamasına müsaade edildi.⁷³ Bu çoğu

⁷⁰ Sabis, *age.*, s. 147-148.

⁷¹ Kressenstein, *age.*, s. xv, 5; Sabis, *age.*, s. 148, 169-170, 256-257.

⁷² Bütün bu belge ve dosyalar mevcut arşiv ve dosyalama sistemi dışında, tamamen Almanların kontrolünde ve bağımsız şekilde arşivlenip savaşın sonunda da Almanya'ya kaçırılmıştır. Bu konuda bknz. Mesut Uyar, "Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi," *Çanakkele 1915*, No. 13, Eylül 2012, s. 34-41.

⁷³ Örneğin von Kress önce Süveyş Kanalı'na yönelik harekât planlarının hazırlanmasıyla ilgili görevlendirildi. Planları hazırladıktan sonra bu kez planların uygulanması için 4ncü Ordu'ya Cemal Paşa'ya yardımcı olması için atandı. Kressenstein, *age.*, s. 15; Sabis, *age.*, s.159-161, 263-264; Karatamu, *age.*, s. 293.

Osmanlı kurmay subayı için kırılma noktasıydı. Osmanlı subayları şikâyet ve rahatsızlıklarını açıkça dile getirdikleri gibi çekinmeden Genelkurmay içindeki atamaları, görev ve sorumluluk değişikliklerini, Alman subay sayısının artmasını ve Berlin’le yapılan gizli haberleşmeyi eleştirip sesli olarak sorgulamaya başlamışlardı. Alman subaylarının kibirli tutumu, farklı muamele görmesi ve bütün kritik noktaların bunların kontrolünde olması rahatsızlık ve paranoyayı arttırdı.⁷⁴ Liman von Sanders’e göre “dile hâkim olmayan ve ülke ile Osmanlı Ordusu hakkında yüzeysel bir kavrayış ve bilgiye sahip Alman subaylarına yabancılık çektikleri bu ortamda omuzlarına bu kadar sorumluluk verilmemeliydi.” Gene ona göre daha da kötüsü, “Enver Almanlar işbirliği yapmanın sonucunda ortaya çıkan sorunları balletmek için gereken ne tecrübe ve kavrayışa ne de eğitime sahipti.” Von Sanders’e göre bunun kötü biteceği başından belliydi.⁷⁵

Von Schellendorf, Enver Paşa’nın güven ve desteği sayesinde asi kurmay subaylarla kolaylıkla başa çıktı. Enver Paşa, çoğu geçmişte beraber çalıştığı ve yakinen tanıdığı kendi ordusunun subaylarının şikâyetlerini dikkate almadı.⁷⁶ Von Schellendorf şubelerin ve buralarda görevli subayların gücünü azaltmak için Genelkurmay teşkilat yapısını değiştirerek şube sayısını arttırdı. Sorun çıkaran Osmanlı subaylarını ise birer birer karargâh dışına tayin edip yerlerine ya Alman ya da itaatkâr Osmanlı subaylarını atadı.⁷⁷ Von Schellendorf Osmanlı Genelkurmayı’nın tek hâkimi haline gelirken Genelkurmay da bağımsızlığını tamamen yitirerek Berlin’in emrinde basit bir ordu karargâhı statüsüne düşüyordu.⁷⁸ Şaşırtıcı bir şekilde Osmanlı Genelkurmayı’nın tamamen Berlin’e bağlanması ve Osmanlı kurmay subaylarının uzaklaştırılmasına en sert tepki cephedeki birliklerde görevli von Sanders ve bazı üst rütbeli Alman subaylarından geldi. Onlara göre ne Berlin ne de onun temsilcilerinin denetimindeki Osmanlı Genelkurmayı Osmanlı savaş gayretini yönetebilecek bilgiye ve tecrübeye sahip değildi.⁷⁹

Neden Enver Paşa ve Osmanlı yüksek komuta heyetinin diğer üyeleri Osmanlı Genelkurmayı’nın Berlin’in doğrudan emri altında çalışan bir uydu

⁷⁴ Sabis, *age.*, s. 84, 88, 155, 172-179; İnönü, *age.*, s. 149.

⁷⁵ Von Sanders’ten Alman Yüksek Komutanlık Karargâhına, 27 Mart 1919, Kurat, *age.*, s. 77; Sanders, *age.*, s. 19-20.

⁷⁶ Kazım Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 40, 226-227, 279-281, 394-396.

⁷⁷ Karabekir, *age.*, s. 382-396, 400-403, 464-468; Asım Gündüz, *Hatıralarım*, (ed.) İhsan Ilgar, (İstanbul: Kervan Yayınları, 1973), s. 28; Sabis, *age.*, s. 143; İnönü, *age.*, s. 143.

⁷⁸ İnönü, *age.*, s. 112; Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü: 1914-1918 1. Dünya Savaşı*, (çev.) Kemal Turan, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990), s. 37; Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki’de On Sene*, c.1, (ed.) Zeki Arıkan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), s. 63.

⁷⁹ Sanders, *age.*, s. 19-20.

karargâha dönüşmesine müsaade etmişti?⁸⁰ Bu sorunun yanıtı karmaşık gözükse de aslında oldukça basittir. Savaşın başlangıcında Enver Paşa, büyük bir şöret ve saygınlığa sahipti. Ordunun yönetimi açısından daha da önemlisi genç subayların çoğunluğunun güven ve saygısına da sahipti. Bu yüzden onun otoritesi ve emirlerini sorgulamak kimsenin haddinde değildi.⁸¹ Enver Paşa ve diğer İttihadçı liderler Alman askeri sisteminin ve karar verme sisteminin üstünlüğüne inanıyordu. Her ne kadar Almanya’da eğitim görmesi için seçilen subaylar arasına giremeye de Berlin’deki askeri ataşelik yaptığı iki sene onu Alman savaş makinesinin yenilmezliğine ikna etmeye yeterli olmuştu. Ona göre modern dünyada savaş şiddetli ama kısa ve sonucu önceden tahmin edilebilecek tarzda basit kalıplardan meydana gelmekteydi. İyi hazırlanmış olan taraf yani Almanya savaşın galibi olacaktı. Ayrıca İttihad ve Terakki’nin kudretli liderleri de diğer konularda farklı fikirleri olsa da savaşın galibi konusunda Enver Paşa ile hem fikirdi. Onlara göre imparatorluğun bekası Almanya ile ittifakta yatmaktaydı.⁸²

Kısa sürede zaferin kazanılabilmesi için Osmanlı Ordusu mümkün olduğu kadar çok düşman birliğini üzerine çekmeliydi ki savaşı kazandıracak asıl cephe, Fransız ve İngilizlere karşı açılan Batı cephesinde, Almanlar nihai başarıya ulaşabilecekti. Bunun başarabilmesi merkezi komuta ve gayret birliğini gerektiriyordu. Bu yüzden Berlin’in tek liderliği kabul edilmeliydi. Tabii ki bu düşünce tarzı Almanya’nın savaş hedefine mükemmel derecede uyumlu olduğundan Alman Genelkurmayı büyük beğenisini kazandı. Zaten savaş boyunca Almanlar İtilaf askerlerinin mümkün olduğu kadarını “Oryantal yan gösterilere” yani Osmanlı’nın üstüne çekmek için ellerinden geleni yapacaklardı.⁸³ Von Schellendorf, Almanya’ya dönüşü öncesinde yazdığı 15 Aralık 1917 tarihli son raporunda, “Türkiye coğrafi konumu, askeri ve ekonomik gücü yüzünden ancak ikincil bir cephe olabilirdi. Türkiye aynı zamanda ana (Avrupa) cephedeki yükü hafifletmek için fedakârlık yapmalıydı.”⁸⁴

⁸⁰ Karabekir, *age.*, s. 46-47. Bazı araştırmacılar Enver Paşa’nın Alman kontrolüne girmediğini, tam tersine Almanların Enver Paşa’nın etkisi altında kaldığını iddia etmektedir. Bkz. Charles D. Haley, “The Desperate Ottoman: Enver Paşa and the German Empire – II,” *Middle Eastern Studies*, c. 30, no. 2, Nisan 1994, s. 225-226.

⁸¹ İnönü, *age.*, s. 96-97, 141; Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, (New Haven: Yale University Press, 1930), s. 68-69.

⁸² Ahmet İzzet *age.*, s. 217; İnönü, *age.*, s. 96, 148; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, c. 2, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1990), s. 52-88, 167; Sanders, *age.*, s. 32; Trumpener, *age.*, s. 19-20; Kressenstein, *age.*, s. 5-6, 13, 17.

⁸³ Ahmed İzzet *age.*, s. 215-216; İnönü, *age.*, s. 103-104; Sabis, c. 2, *age.*, s.52; Kressenstein, *age.*, s. 11-12; Çolak, *age.*, s. 51-52.

⁸⁴ Bronsart von Schellendorf’tan Alman Yüksek Komutanlık Karargâhına, 15 Aralık 1917, Kurat, *age.*, s. 28, 32.

Seferberlik Ve Savaşa Giden Süreç

Osmanlı Ordusu hummalı bir şekilde bir yandan Balkan Savaşlarının yaralarını sarmaya çalışıp 1910'da başlayan radikal askeri reformları Sanders Misyonu'nun yardımıyla devam ettirmeye çalışırken 1nci Dünya Savaşı patlak verdi. Savaş öncesi dönemde Osmanlı yönetimi Almanya, İngiltere, Fransa ve hatta Rusya ile ittifak arayışı içinde olsa da imparatorluk ve ordusu savaşa her açıdan hazırlıksız yakalandı. Bu yüzden Almanya ile henüz imzalanmış olan ittifak antlaşması hükümleri yerine getirilmeyerek savaşa hemen iştirak edilmedi.⁸⁵ Fakat beklenilmeden 2 Ağustos'ta seferberlik ilân edildi. Yaşanan bütün sorunlara rağmen, seferberliğin nispeten en kolay ve başarılı bölümü personel seferberliğinde yaşandı. Binlerce gönüllü askerlik şubelerine koştu. Talep o kadar fazlaydı ki, zaten yeniden yapılanma yüzünden ciddi sıkıntılar yaşayan askerlik şubeleri bu yükü kaldıramadı. Barınma, iâşe ve üniforma sorunları çözülmüncüye kadar gönüllülerin dörtte biri geri gönderildi.⁸⁶

Silah, teçhizat ve mühimmat açısından durum çok daha kötüydü. Çoğu yakın tarihte hazineyi büyük borç yükü altına sokarak ithal edilmiş ağır silah ve teçhizatın yarısından fazlası geri çekilmelerde veya teslim olma sonucu düşmana terk edilmişti. Başta topçu mermileri olmak üzere mühimmat stoku tüketilmişti. Devletin hazinesinde bu ithalat ve seferberlik masraflarını karşılayacak para bulunmamaktaydı. Uluslararası ortam borç almaya uygun olmadığı için umutlar Alman yardımına bağlanmıştı. Zaten ittifak antlaşmasının imzalanmasının temel gerekçelerinden biri de buydu. Büyük beklentilere rağmen, Almanya'yla ittifak rahatlatma sağlamadı. İki ülke arasında Sırbistan yüzünden doğrudan bir demiryolu bağı bulunmamaktaydı. Bütün nakliyat Bulgaristan ve Romanya'nın insafına kalmıştı. Sonuçta söz verilen askeri yardımın ancak küçük bir kısmı İstanbul'a ulaşabildi.⁸⁷

Von Schellendorf idaresindeki Genelkurmay, tek bir seferberlik ve yığınak planı (bir numaralı plan) hazırlamıştı. Bu plana göre imparatorluğun en hassas bölgesi olarak İstanbul ve Çanakkale Boğazları tespit edildiği için, ordunun kurulu kolordu ve tümenlerinin çoğu (37 kurulu tümenin 27'si) bu bölgede yığılanacaktı.⁸⁸ İlave olarak iki kolordu (6 tümen) Avusturya-Macaristan'ın

⁸⁵ Aksakal, *age.*, s. 83-104, 110-118; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 3, Kısım 1, 1. Baskı, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953), s. 62-63, 69-70, 133-144.

⁸⁶ Sabis, c. 1, *age.*, s. 159-164, 285.

⁸⁷ Trumpener, "German Military Aid to Turkey in 1914..." s. 145-149; Felix Guse, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, 2nci baskı, (çev) Hakkı Akoğuz, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007, s. 8-10; Sabis, c. 1, *age.*, s. 160-161.

⁸⁸ Gerard E. Silberstein, *The Troubled Alliance: German-Austrian Relations 1914 to 1917*, Lexington: The University Press of Kentucky, 1970, s. 28-39, 73-76, 82-88; Cemal Paşa, *age.*, s. 141-142, 152-162.

üzerindeki yükü hafifletmek için Rusya'ya karşı ya Romanya sınırında ya da Odessa civarında kullanılmak için tahsis edilmişti. Doğudaki 3ncü Ordu'ya iki kolordu bırakılırken, Irak'taki bölge komutanlığının dört tümeninden üçü buraya ve Suriye'ye kaydırılıyordu. Yemen-Asir ve Hicaz bölgelerindeki kolordu ve bağımsız tümenler dışında Şam'daki 4ncü Ordu da dahil bütün birliklerin boğazlar ve Trakya'ya sevk edilmesi kararlaştırılmıştı. Aslında Schellendorf imparatorluğun hassas bölgelerini korumak dışında, Avrupa cephelerini desteklemek için de elde hazır kuvvet bulundurmak istemişti. Ancak Berlin'den gelen birbiriyle çelişen mesajlar ve büyük ölçüde Romanya-Odessa projesinden vazgeçilmesi üzerine, yığınaklanmada değişiklik yapıldı. Süveyş Kanalı'na yapılacak sürpriz saldırı için her biri iki tümenen müteşekkil iki kolordu tekrar 4ncü Ordu'ya verildi. Muhtemel bir Kafkas harekâtı için 10ncu Kolordu 3ncü Ordu'ya iade edildi.⁸⁹

Genelkurmayın planı hatalı kabul ve değerlendirmelere dayanarak hazırlandığı için, yapılan son dakika değişikliklerine rağmen içinde ciddi sorunlar barındırıyordu. Birinci olarak İngiltere'nin Basra eyaletine saldırmayacağı farz ve kabul edilmişti. Planlamacılar Hindistan'ın askeri potansiyeli ve Londra'dan bağımsız karar verme sistemi ile Körfez'deki yığınaklanmayı dikkate almamıştı. İkinci olarak, boğazlar bölgesinde toparlanan stratejik ihtiyat dışında imparatorluğun farklı bölgelerine yapılması muhtemel düşman saldırılarına karşı zamanında müdahale edecek bölgesel ihtiyatlar bulunmuyordu. Üçüncüsü, planın lojistik ve ulaştırma kısmı en temel bilgileri bile içermediği gibi, yapılan değerlendirmelerin çoğu hayali ve harekât ile ilgisizdi. Son olarak, planlamacılar iç güvenlik konusunu tamamen ihmal etmişlerdi. Ordu için daha fazla manevra birliği yaratabilmek için jandarma teşkilatı tümen ve alaylar şeklinde yeniden teşkilatlandırılıp hudut bölgelerine sevk edildi. En karışık ve sorunlu bölgelerde bile jandarma bırakılmadı. Jandarmanın boşalttığı asayiş görevini doldurma işi valilerin inisiyatifine bırakılmıştı.⁹⁰

Von Sanders Berlin'den gelen talimatlar çerçevesinde becerebildiği kadarıyla planlama sürecine dahil olmaya çalıştı. Von Schellendorf kendisinden bağımsız çalıştığı için doğrudan Enver Paşa'yı etkileyerek sonuca ulaşmaya çalıştı. Başta Kayzer olmak üzere Berlin'dekilerin desteğine sahip Mısır seferi ile Enver Paşa'nın taraftarı olduğu Kafkasya harekâtı yerine bizzat kendisinin komuta

⁸⁹ Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*, Ankara: Genelkurmay Matbaası, 1936, s. 3-4, 6-8, 10; Selahattin Selşik, *Kafkas Cephesinde 10ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşının Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekâtı*, 2. baskı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 17-25, 28-34; Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, (ed.) Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003, s. 11-12, 29; Sabis, c. 1, *age.*, s. 170-174; Akbay, *age.*, s. 157-160; Kressenstein, *age.*, s. 17-18.

⁹⁰ Sabis, c. 1, *age.*, s. 163-166; Sanders, *age.*, s. 24; Guse, *age.*, s. 8; Altınbilek, Kır, *age.*, s. 81-82.

edeceği Romanya üzerinden veya Odessa'ya yapılacak bir amfibi çıkarma ile Rusya'ya yeni bir cephe açılmasından yanaydı. Muhtemelen bu konuda Avusturya-Macaristan'ın İstanbul Büyükelçiliği'nin teşvik ve desteğine sahipti. Yığınak planmasında bu amaçla kullanılabilir iki kolordu ayrılmasına rağmen Bulgaristan ve Romanya ile ittifak görüşmelerini başarısızlığı ve Osmanlı Donanması'nın böyle bir harekâtı destekleyemeyeceği anlaşılınca bu proje maddeten imkânsızlaştı. Bu gelişmeler rağmen von Sanders benimsediği bu projeye ısrarla sahip çıktı.⁹¹

Von Schellendorf'un Berlin-İstanbul arasındaki askeri haberleşmenin önemli bir kısmını üstlenmesi ve Humann'ın Enver Paşa ile Alman siyasi ve askeri liderliği arasındaki gayriresmi irtibatını yürütmesi sayesinde von Sanders büyük ölçüde karar verme sürecinin dışına itilmişti. Her ne kadar artan ihtiyaçlar nedeniyle neredeyse her ay Berlin'den yeni subaylar istenilse de seferberliğin ilerleyen aşamalarında gitgide artan sayıda misyon üyesi İstanbul dışındaki birliklere komutan veya karargâh subayı olarak atandığı için von Sanders'in kendi misyonu üzerinde bile denetimi zayıflamaya başlamıştı. Fakat yetki alanı bu kadar kısıtlanmasına rağmen von Sanders halâ imparatorlukta bütünü Alman askeri personelin amiri olmasının verdiği nüfuza sahipti. Göben ve Breslau savaş gemilerinin aniden İstanbul'a gelişi buna da son verecekti.⁹²

Almanya'nın Akdeniz filosunun (Mittelmeerdivision) savaşın ilanı sonrasında nasıl kullanılacağı Berlin'i meşgul ederken Enver Paşa ve bazı Alman yetkililer bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmeye karar vermişti. İngiltere'nin bedeli Osmanlı halkının büyük kısmının dahil olduğu büyük bir bağış kampanyası ile ödenen iki dretnota (Reşadiye ve Sultan Osman) el koyması tahminlerin ötesinde bir infiale neden olmuştu.⁹³ Enver Paşa ve danışmanları Alman gemilerinin sanki bunların yerineymiş gibi gelişi ile iç siyasette dengeleri değiştireceğini düşünüyordu. Ayrıca Alman gemilerinin Osmanlı hizmetine girmesi Ege ve Karadeniz'de güç dengelerini tamamen değiştirecekti. Beklenildiği gibi bütün dünyanın nefes nefese takip ettiği maceralı bir yolculuk

⁹¹ Wallach, *age.*, s. 186-187; Sanders, *age.*, s. 25-27; Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire*, *age.*, s. 36-38.

⁹² Sanders, *age.*, s. 25.

⁹³ Serhat Güvenç, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Drednot Düşleri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003), s. 35-91; Joseph Keller, *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914*, Londra: Frank Cass, 1983, s. 116-123; Geoffrey Miller, *Straits: British Policy towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign*, Hull: The University of Hull Press, 1997, s. 219-224; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*, 2nd printing, New York: Howard Fertig, 1966, s. 93-94; Karabekir, *age.*, s. 50.

sonrasında 12 Ağustos'ta Göben ve Breslau'nun İstanbul'a gelişi dengeleri altüst etti.⁹⁴

Filo komutanı Amiral Wilhelm Souchon, görevi bırakmak zorunda kalan İngiliz Amiral Limpus'un yerine Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin emir-komuta ve ıslahını üstlenirken personeli de Osmanlı üniforması giyerek donanmanın bir parçası haline geldi. Kendisinden bağımsız 1600'den fazla Alman askeri personelin birden bire gelişi ile von Sanders sadece imparatorlukta tek Alman askeri yetkili olma özelliğini yitirmedi aynı zamanda sayıca azınlığa düştü.⁹⁵ Souchon'un ordu işlerine karışamayacak olması bir teselli konusuyken Enver Paşa boğazların savunmasını elden geçirmek ve takviye etmek maksadıyla 16 Ağustos'ta yeni bir uzman heyetin gönderilmesini istedi. Osmanlı'nın biran önce savaşa dahil olmasını sağlamak için Berlin isteği derhal işleme soktu. Ayrıca Limpus heyetinin boşalttığı teknik ve idari kadroları doldurmak amacıyla ilave personel de bu gruba eklendi. Çin kahramanı olarak bilinen Amiral Guido von Usedom komutasında *Sonderkommando Kaiserliche Marine Türkei* resmi adı altında 26 subay 520 askerden oluşan heyet savaş nedeniyle kılık değiştirerek partiler halinde yola çıktı. Ağustos ayı sonunda heyetin intikali tamamlandı ve görev yerlerine dağıldılar. Böylelikle von Sanders'ten bağımsız güçlü bir heyet hem de von Sanders'in kendi alanı olarak gördüğü boğazların savunmasını üzerine almış oldu.⁹⁶

Otoritesinin iyice aşınmasından dolayı ciddi rahatsızlık duyan von Sanders için Osmanlı yetkilerinin türlü bahanelerle savaşa bir türlü katılmaması bardağı taşıran son damla oldu. Savaşın kısa süreceğini düşündüğü için mesleki açıdan büyük bir fırsatı değerlendiremeyeceği endişesine kapılmıştı. Aynı endişeyi diğer Alman subayları da taşımaktaydı. Von Sanders kendisinin ve heyetin tamamının geri çağrılmasını talep eden telgrafı 19 Ağustos'ta Kayzer'e gönderdi. Berlin telaş içinde soruna çözüm arayışına girdi. Öncelikle von Wangenheim'ın tavsiyesiyle Kayzer von Sanders'i teskin eden, mesleki herhangi zarara uğranılmayacağı güvencisini veren, icra edilen görevin önemini belirten bir telgrafla nazik bir şekilde teklifi reddetti. Alman yönetimi Berlin'de ve İstanbul'da soruna çare arayışlarına girmişken von Sanders büyük bir inatçılık örneği göstererek geri çağrılma isteğini Eylül ayı ortasında yineledi. Aslında konuyla ilgili herkes az ya da çok von Sanders'in değiştirilmesinden yanaydı. Sorun yerine kimin geçeceğinden çok bu kadar kriz sonrasında ve çok kritik bir süreç esnasında bu değişikliği yapmaya cesaret edilememesiydi. Kayzer'in askeri kabinesi başkanı General Moriz Freiherr von Lyncker sert bir şekilde von

⁹⁴ Trumpener, *age.*, s. 25-32; Kressenstein, *age.*, s. 8-9; Mühlmann, *age.*, s.115-121.

⁹⁵ Wallach, *age.*, s. 145-146.

⁹⁶ Aksakal, *age.*, s. 135-136; Sanders, *age.*, s. 33-34.

Sanders'i bir daha bu tarz isteklerde bulunmaması ve siyasi karar sürecine etki yapmaya çalışmaması konusunda uyardı. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu uyarı ile yetinilmeyerek ileride çıkabilecek sorunlara ön almak için von Sanders'in yerine geçebilecek bir general arayışına girilmiş ve Kasım ayı sonunda von der Goltz bu maksatla İstanbul'a gönderilecekti.⁹⁷

1914 senesinin sonbaharı geldiğinde Osmanlı subaylarının çoğu tarafsızlığını artık mümkün olmadığını, imparatorluğun bir şekilde savaşa sürükleneceğini düşünüyorlardı. İmparatorluğun bekasının ancak Almanya'nın yanında savaşa girmekle sağlanabileceği konusunda yaygın bir kanaat vardı. Bu kanaatlere rağmen Avusturya-Macaristan Ordusu'nun Sırp ve Ruslar karşısında uğradığı ağır yenilgiler ve Osmanlı Ordusu'nun harbe hazırlık durumunu dikkate alarak, savaşa girişin en az iki sene daha ertelenmesi gerektiği konusunda da ısrarcıydılar.⁹⁸ Bu istek ve temennilere rağmen, üç ay süren tereddüt ve diplomatik manevralar sonrasında bir oldubittiyle imparatorluk Almanya yanında savaşa sürüklendi. Wangenheim ve deniz ataşesi Binbaşı Hans Humann'ın, sadrazam da dahil Osmanlı karar vericilerinin neredeyse tamamının dışlandığı bu süreçte çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Enver Paşa'nın verdiği direktifler doğrultusunda Alman amirali Wilhelm Souchon komutasındaki Osmanlı filosunun 29 Ekim 1914'te Rus limanlarına baskın tarzında bir taarruz düzenlemesiyle savaşa aniden girilmiş oldu. Başından beri gizli görüşme ve pazarlıkların dışında tutulan von Sanders saldırıdan ancak gerçekleşikten sonra haberdar olabildi.⁹⁹

Kartopu Süreci

27 Ekim 1913'te imzalanan sözleşmeye göre Sanders Misyonu'nun kadrosu 42 subay olarak belirlenmişti. Rakamın düşük tutulmasında Berlin ve İstanbul'da misyona karşı mevcut tereddütlerin yanı sıra Rusya Başta olmak üzere büyük güçlerin tepkisini çekmeme endişesi etkili oldu. Ancak misyon göreve başladığında yapılması planlanan ile yapılması beklenen işlerin aynı olmadığı ortaya çıktı. Başlangıçtaki amaç, yeni nesil Osmanlı subay, astsubay ve erlerinin eğitimi olduğundan okullar, eğitim merkezleri ve örnek (numune) birliklerin komutan ve müdür kadroları personel planlamasında esas alınmıştı. Oysa başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı komuta heyeti Alman subayları özellikle büyük birlik karargâhlarında istihdam etmek istiyordu. Bu isteği karşılamak için bir kısım subayın görev yerleri değiştirilse de mevcudun ihtiyacı karşılamayacağı anlaşılmıştı.

⁹⁷ Sanders, *age.*, s. 23; Wallach, *age.*, s. 151-153, 165-166; Trumpener, *age.*, s. 43-44, 72; Kressenstein, *age.*, s. 7-8.

⁹⁸ Sabis, c.2, *age.*, s. 48-58; Karabekir, *age.*, s. 58-60.

⁹⁹ Sanders, *age.*, s. 31; Trumpener, *age.*, s. 49-60, 72; Kressenstein, *age.*, s. 2-4.

Von Sanders başlangıçta İstanbul dışındaki ordu merkezlerinde görev yapacak subay talebinde bulundu. Ayrıca genç subayların çoğunluğunun ikiz görevli olarak misyon idari ve lojistik görevlerinde kullanılmaları gerektiğinden ciddi bir sıkıntı ve emek israfı ortaya çıkmıştı. Bu dar boğazı aşmak için von Sanders Berlin'den astsubay talep etti. Bu ihtiyaç önceden öngörülmediği için sözleşmeye dahil edilmemişti. İstihdam edilecek astsubayların seçimi, bunların imzalayacağı sözleşme, statüleri, sahip olacakları haklar gibi hususların tespiti ve Osmanlı yönetimine kabul ettirilmesi zaman aldı. Ayrıca yeni bir diplomatik kriz çıkmaması için İngiliz Limpus Misyonu'nun mevcudu olan 72 rakamı üst sınır olarak belirlenmişti. Bu sınırlamalara, bürokratik sorunlara ve gecikmeler rağmen seferberlik öncesi mevcut 77'ye çıktı.¹⁰⁰

Avrupa'da savaşın patlak vermesi ve Osmanlı'nın seferberlik ilan etmesi üzerine misyonun görevlendirme öncelikleri ve sistemi değişti. Okullar kapatıldığı için bu kadrolardaki subaylar başka görevlere kaydırılırken sefer mevcutlarına ulaşan ve çoğunluğu Marmara bölgesindeki birliklerin komuta ve kurmay başkanlıkları için yeni subaylara ihtiyaç vardı. Kısa bir bekleyi sonrasında personel takviyesi istekleri birbiri ardına Berline'e yağmaya başladı. Göben ve Breslau'nun gelişi ile 1600'den fazla Alman denizcisi Osmanlı hizmetine girerken von Usedom beraberinde 550'ye yakın denizci ve topçu daha getirdi. Böylelikle hem personel sınırlamaları önemini yitirdi hem de denizcilerle eşitlik sağlama endişesi başladı.

Enver Paşa muhtelif Alman yetkililerle yaptığı görüşmeler sonrasında ordu ve kolordu seviyesindeki büyük birlik karargâhlarında Osmanlı subaylarıyla dengeli olacak şekilde komutan veya kurmay başkanının Alman olması esası belirlendi. Yani komutan Osmanlı olacak olursa kurmay başkanı Alman olacak veya komutan Alman olursa kurmay başkanlığına Osmanlı subayı atanacaktı. Şimdilik mevcutlar yetersiz olduğundan öncelik ilk harekâta başlayacak birliklerin kadrolarına verildi. Ayrıca kritik görülen tümenler de bu anlaşma kapsamına alındı. Komutan ve kurmay başkanlıkları kadroları için Berlin'den subay talep edilirken bunların rahat ve verimli çalışabilmesi için emir subaylığı veya şahsi karargâh subaylığı yapacak genç subaylar da istenildi.

Batı ve doğu cephelerinde yoğun subay zayıyatı yüzünden ciddi subay açığıyla boğuşan Berlin için Osmanlı Ordusu'na muvazzaf subay göndermek kolay iş değildi. Bu yüzden başlangıçta geçici formüller benimsendi. Seferberlik nedeniyle göreve çağrılan emekli subayların bir kısmı İstanbul'a gönderildi. Çoğu üst rütbeli bu subaylar cephede görev yapamayacak durumda olsalar da pekâlâ karargâhlarda ve lojistik birliklerin bünyesinde istihdam edilebilirdi.

¹⁰⁰ Sanders, *age.*, s. 148-149; Hans Kannengiesser, *Campaign in Gallipoli*, Londra: Hutchinson & Co., 1928, Appendix I.

Seferberlikle silâh altına alınan yedek subayların da genç subay isteklerinin karşılanmasında kullanılması kararlaştırıldı. Ayrıca bir kısmı sivilde doktor, mühendis, hakim gibi üst düzey eğitim gerektiren mesleklerden geldiğinden uzmanlık alanlarına göre İstanbul'da veya cephede istihdam edilebilirlerdi. Alman Genelkurmay'ının emekli ve yedek subay gönderme kararı almasıyla Sanders Misyonu'nun Osmanlı Ordusu'na örnek teşkil edecek başarılı ve zinde profesyonel subay istihdam etme prensibi de terkedilmiş oldu.

Avrupa'daki cephelerin tamamında siper savaşlarının hâkim olmasıyla Almanya personel krizini atlattı. Artık hem daha fazla subay gönderme hem de Osmanlı Ordusu'nda yetersiz veya hiç olmayan askeri kabiliyetlere sahip küçük birliklerin kaydırılması imkânı doğmuştu. Üstelik Batı cephesinde Fransız ve İngilizlere karşı verilen siper savaşlarında edinilen tecrübelerin Osmanlı Ordusu'na aktarılması gerektiği değerlendirilmişti. Von Sanders Mayıs 1915'te Osmanlı Ordusu'nda alay komutanlığı yapma üzere siper savaşlarında deneyimli tabur komutanı talep etti. Ancak süreç uzun sürdü. Personel seçimine 1915 yazında başlanılmış olmasına rağmen görevlendirme ancak bir sene sonra Mayıs 1916'da yapıldı. Ordu içindeki siyasi dengelere dikkat edilerek Prusya'dan Binbaşı Hans Guhr, Bavyera'dan Binbaşı Schraudenbach ve Saksonya'dan Binbaşı Kretzschmar görevlendirildi.¹⁰¹

Von Sanders ilk birlik isteğini Mayıs 1915'te yaptı. Çanakkale'de düşmanın denize dökülememesi üzerine siper savaşları başlamış ve tecrübeli istihkâm birliklerine ihtiyaç duyulmaktaydı. Zorlu bir seyahatle gruplar haline gelen 200 mevcutlu Alman istihkâm bölüğü güney cephesinde görevlendirildi. İklim değişikliği ve hastalıklar nedeniyle bu birlikten arzu edildiği gibi yararlanılamasa da yeni talepler birbirini izledi. Topçu ve piyade mühimmatı üretiminde yaşanan darboğaz ise Deniz Albayı Waldemar Pieper komutasında 74 mühendis ve kimyacı ile yaklaşık 700 deneyimli işçiden kurulma özel bir grubun İstanbul'a gönderilmesine neden oldu. Ağır sahra topçusu isteğini gidermek üzere Kasım ve Aralık aylarında iki Avusturya-Macaristan topçu bataryası Çanakkale'ye ulaştı.¹⁰²

Berlin, Süveyş Kanalı harekâtının yeniden icra edilmesini istediğinde hem isteğin kabul edilmesini sağlamak hem de seferi kuvveti takviye etmek için toplam 140 subay ve 1500 erbaş ve erden kurulu "Pascha" adı altında bir görev kuvveti teşkil etti. Bünyesinde bir uçak filosu (Fliegerabteilung 300), iki ağır topçu bataryası, iki ağır havan bölüğü, iki hafif havan bölüğü, bir makineli tüfek

¹⁰¹ Guhr, *age.*, s. 3, 32.

¹⁰² Wallach, *age.*, s. 183-184. Pieper savaş başlangıcında SMS Yorck zırhlı kruvazörünün kaptanıydı. Gemisinin 4 Kasım 1914'de seyrü sefer hatası sonucu Alman mayınlarına çarparak batması üzerine divanı harpte yargılanıp hapis cezası almıştı. Cezası Kayzer tarafından affedilerek Osmanlı Ordusu'nda görevlendirildi.

bölüğü, uçaksavar ve muhabere takımları, bir ulaştırma bölüğü ve iki sahra hastanesi bu görev kuvveti 1916 başında Sina'ya intikalini tamamladı.¹⁰³

Osmanlı Ordusu'nun muharebe etkinliğini olumsuz etkileyen hususlardan birisi uçak ve pilot yetersizliği idi. Bu kapasite eksikliği başlangıçta anlaşılammış geç bir tarihte 3 Şubat 1915'te göreve başlayan Yüzbaşı Erich Serno'nun Yeşilköy Hava Mektebi komutanı ve hava birliklerinden sorumlu karargâh subayı olarak atanılmasıyla yetinilmişti. Bir yandan yeni pilot eğitime çalışılırken diğer taraftan Almanya'dan uçak ve pilot getirtilmeye çalışıldı. İlk dört uçak Mart 1915'te Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden uçurularak İstanbul'a ulaştı ve bunlardan üçü Çanakkale muharebelerine iştirak edebildi. Bulgaristan'ın savaş dahil olmasıyla daha fazla uçak ve pilot gönderilebildi. Artık uçaklar ve pilotlar büyük ölçüde tek tek değil bir filonun parçası olarak gönderilmekteydi. Pascha bünyesinde Sina'ya gönderilen ilk filo sonrasında gelen filolar diğer cephelere de görevlendirildi. Almanya savaş boyunca 460 uçak, 150 pilot, yaklaşık 500 teknisyen ve muhtelif yer personeli göndererek düzinelerce Osmanlı pilotu ve yüzlerce teknisyene Almanya'da görev başı eğitim verdirek Osmanlı havacılığını baştan aşağıya yeniden yarattı.¹⁰⁴

Osmanlı Ordusu'nda görevli Alman personelinin (Ocak 1916'da mevcut 290'a çıkmıştı) ve birliklerinin sayılarının git gide artması ve bunların çoğunluğunun uzak cephelerde görev yapması lojistik ve idari ihtiyaçları rahatsız edici boyutlara çıkardı. Osmanlı ulaştırma hatları ve menzil sistemi hem zayıftı hem de cephede görev yapamayacak kadar ihtiyar veya başarısız personel istihdam edildiği için kötüydü. Sistemin daha iyi işleyebilmesi için uzman personel, birlik ve araç takviyesine ihtiyaç vardı. Şubat 1917'de önemli demir ve karayolları ile ana menzil istasyonları Alman subaylarının denetimine girme süreci tamamlandı. Demiryolu hattının eksik veya bulunmadığı önemli yollarda Alman ve Avusturya-Macaristan ulaştırma bölükleri çalışmaya başlamıştı. Almanların ulaştırma ve ikmal sistemine el atması cephedeki birliklere önemli rahatlık sağlasa da taşıma ve ikmalde Alman personel ve birliklerine öncelik ve ayrıcalık tanınması büyük rahatsızlık yarattı.¹⁰⁵

Personel artışı ve farklı isimler altında bağımsız birliklerin gönderilmesinin önemli bir sonucu Sanders Misyonu'nun planlandığı gibi ordu mensubu bütün Almanların emir-komuta açısından bağlı olduğu ve bunların bütün faaliyetlerinin denetim ve koordinesini yapan bir teşkilat olma özelliğini tamamen kaybetmesidir. Von Sanders ordu komutanlığı yapmayıp tam zamanlı

¹⁰³ Wallach, *age.*, s. 189; Erden, *age.*, s. 211-212.

¹⁰⁴ Bülent Yılmaz, *Çanakkale Hava Savaşları*, Ankara, Milsoft, 2005, s. 53-57; Wallach, *age.*, s. 191-192.

¹⁰⁵ Guhr, *age.*, s. 96.

İstanbul'da bulunsa da bu ağırlığı kaldıracak örgüt yapısı bulunmamaktaydı. Von Lenthe'nin von Sanders'in yokluğunda misyon başkanlığı görevini vekaleten üstlenmesi de önemli bir fayda sağlamadı. Denizciler tamamen bağımsız ve kendi içlerinde ikiye bölünmüşken genelkurmayda çalışanlar, yekpare birlik halinde gelenler, Kayzer tarafından özel görevle gönderilenler kendilerini misyonun bir parçası görmüyorlardı. Savaşın başlamasıyla gruplar halinde gelen subaylar ise doğru düzgün oryantasyon eğitimi görmeden atama görev yerlerine gittiklerinden birlik ve beraberlik duygusunu kazanıp gereken sosyalleşmeyi yaşamadıkları için misyonu özlük ve idari işleri takip eden bir büro olarak algıladılar ve öyle davrandılar. Her cephede kıdemli subayların misyon bölge sorumlusu yapılması ve onlar vasıtasıyla otorite tesis etme çabası da sonuç vermeyecekti. İlerleyen sayfalarda inceleyeceğimiz Yıldırım Ordular Grubu projesinin 1917 senesinde uygulamaya konmasıyla Alman askeri yardımının kartopu süreci çığa dönüşecekti. Savaş sona erdiğinde resmen misyona bağlı Alman personel sayısı 800'ü aşmışken farklı birliklerle beraber gelenlerin sayısı ise 25.000 civarındaydı.¹⁰⁶

Misyonun Savaşın İlk Yıllarındaki Askerî Etkinliği

Seferberliğin ilan edilmesiyle beraber askerî eğitim kurumları (orta öğretim okulları hariç) kapatıldı ve buralarda görev yapan Alman subayları birliklere komutan veya karargâh subayı olarak atandı. Von Sanders 1nci Ordu'ya komutan olarak atanarak geldiğinden beri arzu ettiği komutanlık makamına sahip oldu. Osmanlı'nın savaşa dahil olmasıyla beraber birliklere atamalar hızlandı. Özellikle Genelkurmay'ın hazırladığı harekât planları çerçevesinde ilk taarruzi harekâtları icra edecek birliklerin kurmay başkanlıklarına Alman subaylar atanmıştır. Bu çerçevede Süveyş Kanalı'na taarruzdan sorumlu 8nci Kolordu Kurmay Başkanlığı'na bu harekâtın planını bizzat hazırlayan Kress von Kressenstein atanırken, Sarıkamış harekâtını icra edecek 3ncü Ordu Kurmay Başkanlığı'na da Felix Guse atandı. Böylelikle hem birliklerin planlara göre harekâtı icra etmesi sağlanmaya çalışılırken hem de Genelkurmay'ın birlikler üzerindeki denetimi sıkılaştırılıyordu.¹⁰⁷

Osmanlı İmparatorluğu Almanya tarafında savaşa dahil olur olmaz von Wangenheim artık tahammül edemediği von Sanders'in görevden alınması için oldukça etkin bir kampanya başlattı. Dışişleri teşkilâtı zaten bu fikri desteklediği için Başbakan Bethman Hollweg'i ikna etmesi zor olmadı. Ancak asıl sorun Kayzer ve Alman Genelkurmay'ında yaşandı. Von Wangenheim'ın ileri sürdüğü gerekçeleri haklı buluyorlardı ama diplomatik kurallar gereği ve prestij açısından talebin Osmanlı tarafından gelmesini istiyorlardı. Diğer önemli bir konu ise

¹⁰⁶ Guhr, *age.*, s. 4, 71, 96.

¹⁰⁷ Sanders, *age.*, s. 24, 37, 43; Kressenstein, *age.*, s. 20-21.

savaş başlamışken intibak sıkıntısı çekmeden von Sanders'in yerini kimin alabileceği. Bu konuda eldeki tek alternatif von der Goltz'du. Von der Goltz'un konuya sıcak baktığı biliniyordu. Yalnız o bizzat Osmanlı makamları tarafından çağrılmayı şart koşmuştu.¹⁰⁸

Von Wangenheim çaresiz kalarak Enver Paşa'yı von Sanders'in görevine son verilmesi konusunda ikna etmeye çalıştı. Enver Paşa, von Sanders'i geçimsiz, makam ve yetkilerinin ötesinde hareket eden biri olarak gördüğünden teklife sıcak baktı. Ama onun yerine von der Goltz'un geçmesini de istemiyordu. Belki von Sanders'i İstanbul'dan uzak bir cepheye göndermek çözüm olabilirdi. Von Sanders aktif görev almak istemesine rağmen 3ncü Ordu Komutanlığı'na reddetti. İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken Kayzer 28 Kasım'da von der Goltz'un görevlendirme emrini imzaladı. Von Sanders'in yoğun protestoları arasında von der Goltz 12 Aralık 1914 tarihinde İstanbul'a geldi. Kendisinin atanabileceği bir görev olmadığı için saygın ama işlevsiz Kayzer'in Osmanlı padişahı nezdindeki askeri temsilciliği adı altında bir görev icat edildi. Von der Goltz'un gelişinin faydadan ziyade zarar yaratacağı kısa süre içinde ortaya çıkacaktı. Artık İstanbul'da birbirinden bağımsız hareket eden ve sık sık birbiriyle çatışan beş üst düzey Alman yetkilisi vardı; von Wangenheim, von Sanders, von der Goltz, Souchon ve von Usedom. İşin ilginç ilerleyen aylarda von Sanders ve von der Goltz'un cepheye gitmesi ve von Wangenheim'in aniden 25 Ekim 1915'te vefat etmesi İstanbul'daki Alman çok başlılığı ve bununla bağlantılı anarşiyi sona erdiremeyecekti.¹⁰⁹

Kafkas cephesinde 3ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, kendi çekingenliği, emrindeki birliklerin eğitim açısından kötülüğü ve harbe hazırlık derecelerinin düşüklüğü ile silah ve teçhizat yetersizliği yüzünden Köprüköy (6 Kasım 1914) ve Azap (17 Kasım 1914) muharebelerinde eline geçen fırsatları değerlendiremeyip karşısındaki Rus birliklerine ağır bir darbe indiremedi. Yapısal sorunları göremeyen ve ordu komutanına güvenini yitiren Enver Paşa von Wangenheim'in ısrarı sonucu ordu komutanlığını von Sanders'e önerdi. Von Sanders baştan beri Kafkaslarda taarruza karşı olduğu ve bu atamanın kendisini İstanbul'da uzaklaştırma projesinin parçası olduğunu anladığı için bu teklifi kabul etmedi. Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa'yı görevden alıp ordu komutanlığını üstlenerek bizzat Sarıkamış planını icraya karar verdi. Ordu kurmay başkanlığına ise von Schellendorf atandı.¹¹⁰

¹⁰⁸ Trumpener, *age.*, s. 72-74; Wallach, *age.*, s. 176-177.

¹⁰⁹ Trumpener, *age.*, s. 75-81; Wallach, *age.*, s. 177-178; Sanders, *age.*, s. 49.

¹¹⁰ Çakmak, *age.*, s. 28-42; Maslofski, *General Maslofski'nin Umumi Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidî*, (çev) Nazmi, (Ankara: Genelkurmay Matbaası, 1935), s. 53-83; Wallach, *age.*, s. 160-169; Sanders, *age.*, s. 37-39; Altınbilek, Kır, *age.*, s. 101-351.

22 Aralık'ta başlayan Sarıkamış harekâtı başlangıçta Rusların gafil avlanıp önemli başarıların elde edilmesine rağmen tam bir felâketle sonuçlandı. Yenilginin asıl müsebbi olan Enver Paşa komutayı devrederek von Schellendorf ve beraberindeki Alman subaylarla İstanbul'a geri döndü.¹¹¹ 3ncü Ordu'nun muharip gücünün üçte ikisini kaybettiği bu yenilgi kamuoyu bir yana ordudan bile saklanırken en sert tepkiyi von Sanders verdi. Von Sanders, Enver Paşa'yı açıkça suçlayamayacağını bildiğinden von Schellendorf'u hedef aldı ve derhal görevden alınmasını istedi. Enver Paşa çok güvendiği astını von Sanders ve Berlin'e karşı korudu.¹¹² Üstelik Sarıkamış felâketi, sadece Enver Paşa'nın askeri zafer kazanan ünlü bir komutan olma hayalini değil aynı zamanda kendine güvenini kaybetmesine neden oldu. Dışarıya karşı belli etmese de muharebe komutanlığı ve planlama konusunda yetersiz olduğunu anladı. Bu yüzden Alman kurmay subaylarına olan bağımlılığı daha da arttı. Bir kısmı yakın arkadaşı olan Osmanlı subaylarından gelen tavsiye ve itirazlara gözünü kapayarak Genelkurmay'ın idaresini tamamen Almanlara bıraktı. Böylelikle beklentilerin tam aksine von Schellendorf krizden güçlenerek çıktı.¹¹³

Sarıkamış sonrasında girilen ikinci taarruzi harekât, Süveyş Kanalı ve Mısır'ı hedef alan Kanal Seferi de planlamacıların beklentilerini karşılayamadı. Bu harekât için görevlendirilen 8. Kolordu'nun sadece bir tümeni (dört alaylı 25. Tümen) birinci hata geçiş harekâtını yapmak için tahsis edilmişti. İkinci hatta 8. Tümen ve Hicaz Seferi Kuvveti yer almaktaydı. Bu birlikler en zor aşama olan Sina Yarımadası'nı bütün arazi zorluklarına rağmen İngiliz keşif ve gözetlemesine yakalanmadan aşmayı başardı. Harekâtın lojistik hazırlıkları ve planın uygulanması o tarihe kadar görülmemiş derecede ayrıntılı ve gerçekçiydi. Lojistik başarıya rağmen 27 Ocak 1915 gecesi başlayan kanal geçiş harekâtı ve icra edilen taarruz başarısızlığa uğradı. Planlamacılar kanalı bir İngiliz tümeninin savunacağını beklerken, gerçekte Mısır garnizonu iki piyade tümeni ve iki süvari tugayı Kanal savunma hattında olmak üzere dört piyade tümeni ve dört süvari tugayından oluşmaktaydı. Üstelik kanal içindeki dokuz harp gemisi de ateş desteği sağlamaktaydı.¹¹⁴

¹¹¹ Çakmak, *age.*, s. 50-81; Maslofski, *age.*, s. 84-170; Altınbilek, Kır, *age.*, s. 354-528.

¹¹² Sanders, *age.*, s. 43.

¹¹³ İnönü, *age.*, s. 142, 147; Ahmed İzzet, *age.*, s. 195; Sanders, *age.*, s. 37-40; Kressenstein, *age.*, s. 11, 14-15; Wallach, *age.*, s. 169-170.

¹¹⁴ Behçet, *Büyük Harpte Mısır Seferi*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1930), s. 4-34; Erden, *age.*, s. 11-19, 30-76; Cemal Paşa, *age.*, s. 174-188; George MacMunn, Cyril Falls, *Military Operations Egypt & Palestine*, c. 1, Londra: His Majesty's Stationery Office, 1928, s. 31-33, 48, 59; Yigal Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918*, Londra: Frank Cass, 1998, s. 2-20, 33-34, 48-49, 52-59.

Harekâtın komutanı Cemal Paşa ilk girişimin başarısızlığı üzerine birlikleri tehlikeye sokmamak için geri çekilme emir verdi. Düşmana verdirilen zayıt oldukça önemsiz olsa da, Osmanlı birliklerini aniden karşılarında görmek İngiliz sömürge idaresini ciddi ölçüde rahatsız edip aksi takdirde başka cephelere kaydırılabilecek birliklerin Mısır'ın güvenliği içinde elde tutulmasına sebep oldu. Dolayısıyla, klasik askeri bakış açısından Kanal Seferi bir başarısızlık olarak görünse de, verilen zayıtın azlığı, oldukça kısıtlı kaynaklara karşın İngiltere'nin ciddi sayıda askeri Mısır'da tutmak mecburiyetinde kalması uzun vadede Osmanlı adına kazanç sağlamıştır.¹¹⁵

Sarıkamış felâketi ile Kanal'da yaşanan başarısızlık ülke içinde ve Almanya'da yeniden Osmanlı Ordusu ve Sanders Misyonu'nun etkinliği tekrar tartışma konusu olmuşken 19 Şubat 1915'te birleşik İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale Boğazı dış tabyalarını bombardımana başlaması bunu rafa kaldırdı. Seferberlikte bu yana von Usedom'un özel görev timi ve Sanders Misyonu'na bağlı Alman subayları Çanakkale Boğazı savunma sisteminin takviye ve modernleştirilmesi için Osmanlı meslekdaşlarıyla beraber yoğun bir çaba sarfetmişti. Bu çaba sonucunda yeni tabyalar tesis edildiği gibi mayın hatlarını korumak ve düşman harp gemilerini taciz etmek için seyyar obüs bataryaları teşkil edilmişti. Benzeri şekilde Osmanlı pilot ve rasıtlarının takviye ettiği bir Alman uçak filosu keşif ve istihbarat konusunda destek sağlamaktaydı. Topçu Miralayı Wehrle liderliğindeki bir uzman ekip tabyalardaki Osmanlı topçu birliklerini görev başı eğitime tabi tutarken Amiral Merten komutasındaki uzmanlar ise savunmayı takviye eden Osmanlı denizcilerini eğitmektedir. Ancak beklenildiği gibi Bulgaristan ve Romanya savaşa Almanya tarafında dahil olmayıp tarafsız kaldığı için söz verilen Alman ağır silah ve cephanesi gelmediğinden arzu edildiği şekilde boğaz savunması tamamiyle elden geçirilemedi. Fakat buna rağmen günümüzde Türkiye'de yaygın olan kanaatin aksine Alman uzmanlarının 18 Mart 1915 deniz zaferinde önemli rolü olmuştur.¹¹⁶

¹¹⁵ Erich von Falkenhayn, *General Headquarters and Its Critical Decisions, 1914-1916*, (Londra: Hutchinson & Co., 1919), s. 50; Donald M. McKale, *War by Revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I*, (Kent: The Kent University Press, 1998), s. 100-101; Erden, *age.*, s. 20, 29, 68.

¹¹⁶ Muhterem Saral vd., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekati*, c. 5, kitap 1, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 33-39, 44-47; Hikmet Süer, *TSK Tarihi Balkan Harbi (1912-1913): Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, c. 2, kısım 2, kitap 2, 2nci baskı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 47-50; Hüsnü Ersü, *1912-1913 Balkan Harbinde Şarköy Çıkarması ve Bulayır Muharebeleri*, İstanbul: Askerî Matbaa, 1938, s. 14-26; Julian S. Corbett, *History of the Great War Naval Operations*, c.2, Londra: Longmans, Green and Co., 1921, s. 223-230; Sanders, *age.*, s. 55-56; Wallach, *age.*, s. 181-182.

İtilaf devletlerinin denizde yaşadıkları mağlubiyet sonrasında bir kara harekâtına kalkışacaklarının emarelerinin iyice artması üzerine savunma gayretlerine komuta etmek üzerine 5nci Ordu'nun kurulmasına karar verildi. Von Sanders 24 Mart'ta yeni ordunun komutanlığına atandı. Onun boşalttığı 1nci Ordu Komutanlığı'na ise von der Goltz getirildi. Küçük karargâhı ile Çanakkale'ye intikal edip bölgenin emir komutasını 26 Mart tarihinde Çanakkale Müstahkem Bölge Komutanlığı'ndan devraldı. Von Sanders kısa bir inceleme sonrasında eski savunma sistemini tamamen terk etti ve Müstahkem Bölge Komutanlığı'nın tavsiye ve fikirlerini dikkate almadı.¹¹⁷ Eski plana göre bütün birlikler asıl kuvvetlerini olası çıkarma bölgelerine mümkün olduğu kadar yakın yerleştirecek ve iç tarafta zayıf ihtiyat birlikleri bulunduracaktı. Bölge Komutanlığı asıl çıkarmanın yarımadanın güney ucu (Helles) ve Kabatepe bölgelerinden yapılacağını bekliyordu. Çünkü sadece bu bölgeler Boğaz savunması için doğrudan tehlike teşkil ediyordu. Fakat tahkimat Seddülbahir-Teke Koyu bölgesinin bir kısmı ve Kabatepe dışında malzeme ve iş gücü eksikliğinden kaynaklı olarak tamamlanamamıştı.¹¹⁸ Von Sanders bu planı ve mülahazalarını temelden reddetti. Kendi planına göre birlikler kıyıda erken uyarı ve perdeleme kuvveti bırakacak asıl kuvvetlerini yarımada içinde ihtiyat olarak bulunduracaktı. Bolayır bölgesi ve Beşige koylarını da asıl çıkarma bölgeleri olarak tespit etti.¹¹⁹

Von Sanders'in beklenti ve planlarının aksine beklemediği yerler olan yarımadanın güney ucu ve Kabatepe'nin 1 mil kuzeyine (planlanan asıl yer Kabatepe'ydi) çıkarma yaptı. Birliklerden gelen bütün bilgi ve uyarılara rağmen von Sanders bir gün boyunca inatla birlikleri olduğu yerlerde tuttu.¹²⁰ Zayıf perdeleme ve erken uyarı kuvvetleri düşman çıkarmasını Müstahkem Bölge Komutanlığı tarafından tahkim edilen Seddülbahir-Teke Koyu bölgesi dışında engelleyemedi. Güçlü ihtiyat kuvvetleri çıkarma bölgelerine ulaşmakta kötü yollar, ulaştırma imkânlarının kısıtlı olması ve düşman donanmasının bombardımanı nedenleriyle büyük güçlük çekti. Karşı taarruzları ise amacına ulaşmadığı gibi büyük kayıplara yol açtı.¹²¹ Eğer bütün Türk birlik komutanları

¹¹⁷Sanders, *age.*, s. 57-59; Wallach, *age.*, s. 178.

¹¹⁸ Saral, *age.*, s. 109-110; Selahattin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1982, s. 235-237; Mustafa Kemal Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, (ed.) Uluğ İğdemir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 6, 9-11.

¹¹⁹ Sanders, *age.*, s. 59-61; Tim Travers, *Gallipoli 1915*, Stroud: Tempus, 2001, s. 38-42; Kannengiesser, *age.*, s. 91-95; Saral, *age.*, s. 225-230; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İstanbul: İnsel Yayınları, 1970, s. 84-85.

¹²⁰ Altay, *age.*, s. 85-86; Sanders, *age.*, s. 63-67; Travers, *age.*, s. 42-44; Kannengiesser, *age.*, s. 109-114.

¹²¹ C.F. Aspinall-Oglander, *History of the Great War, Military Operations Gallipoli*, c.1, Londra: William Heinemann, 1929, s. 292-293.

von Sanders'nın emirlerine körü körüne itaat etseydi Anzak birliklerinin Arıburnu çıkarması büyük bir başarı ile sonuçlanır 9ncu Tümen kıyı başının genişletilmesini önleyen direnişi gösteremezdi. 19ncu Tümen Komutanı Kaymakam Mustafa Kemal Bey kendisine verilen emirleri dikkate almayarak 57nci Alayı Arıburnu'na sevk ederek muharebenin mukadderatını değiştirmiştir.¹²² Von Sanders ve karargâhı Müstahkem Bölge Komutanlığı ile irtibata geçmeyerek, tavsiyeleri dikkate almayarak böyle bir sonuca sebebiyet vermişlerdir. Üstelik bu hatalı yaklaşım tarzı iki komutanlık arasında muharebelerin sonuna kadar devam edecek bir gerilim ve rahatsızlık yaratmıştır.

Düşmanın hedeflediği araziye ulaşamayıp yarımadanın güney ucu ve Arıburnu'nda dar kıyı başlarına mahkûm kalması von Sanders'i cesaretlendirerek her iki bölgede genel cephe taarruzları planlamasına neden oldu. Topçu ve makineli tüfek desteğine sahip tahkimatlı mevzideki savunmanın cephe taarruzlarıyla atılmasının mümkün olmadığı henüz yeterince bilinmiyordu. Gerçekten de Arıburnu cephesinde girilen 27 Nisan gündüz, 27/28 Nisan gece ve 19 Mayıs gündüz taarruzları ile güney cephesinde başlatılan 1/2 Mayıs ve 3/4 Mayıs gece taarruzları ağır zayıflara rağmen sonuçsuz kaldı. Sonunda herkes düşmanın denize cephe taarruzlarıyla dökülemeyeceğine bunun yerine sağlam bir savunma icra edilmesi gerektiğine ikna oldu.

Bu süreçte von Sanders oldukça sert bir komuta tarzı göstererek emirlere itiraz eden veya yeteri kadar gayret göstermediğini düşündüğü astlarını Osmanlı veya Alman farkı gözetmeden hemen görevden aldı. Kendi şahsi karargâhında emir subayları dışında Alman subay olmamasına rağmen harekâtın başlangıcında emrindeki kritik birliklere Alman subaylar atayarak onların daha iyi idare edileceği ve kendisinin de daha iyi kontrol edebileceğini düşünüyordu. Bu yüzden 5nci Tümen Komutanı Miralay Eduard von Sodenstern'i Güney Cephesi Grup Komutanı olarak atadı. Ancak von Sodenstern bu görevde başarısız olunca kararında ısrar etmeyip onu görevden alma faziletini de gösterdi. Alman subayların atanması bazı birliklerde bariz tepkiye neden oldu. Örneğin von Sanders'in Kuzey Grubu'nu daha iyi denetim altına almak için Binbaşı Rudolf Schierholz'u 19ncu Tümen Kurmay Başkanı olarak ataması tümen komutanı Mustafa Kemal'i rahatsız etti. Uzun tartışmalar sonrasında Liman Paşa bir kaç hafta sonra Schierholz'u geri çekmek zorunda kaldı. Benzeri hadiseler 16ncı Kolordu karargâhı ve 11nci Tümen'de de yaşanmıştı.¹²³ Zaman içinde von Sanders Osmanlı subaylarıyla beraber çalışmaya alışıp Alman subaylara ayrıcalıklı muamele yapmaktan vazgeçti. Zaten Çanakkale cephesinin

¹²² Atatürk, *age.*, s. 19-26; Altay, *age.*, s. 87-89.

¹²³ Atatürk, *age.*, s.63-64; Kannengiesser, *age.*, s. 126-138; Wallach, *age.*, s. 183-184; İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (ed.) İ. Görgülü, İ. Çalışlar, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), s. 98, 126, 136.

Ağustos 1915 kuruluşuna bakıldığında birinci hat manevra birliklerinin (ordu, kolordu, tümen ve alayla) toplam 103 komuta ve kurmay başkanı kadrosunda sadece 7 Alman subayı bulunmaktaydı.¹²⁴

Ağustos ayında icra edilen Suvla çıkarması ve Conkbayırı taarruzu başarısızlığa uğradıktan sonra İtilaf devletleri yenilgiyi kabul edip Gelibolu yarımadasındaki birliklerini Aralık sonu ve Ocak başında icra edilen başarılı bir tahliye harekâtı ile geri çekti. Düşmanın tahliyesinde etkili olunamasa da büyük bir zafer kazanılmıştı. Üstelik bu zaferi kısa bir süre sonra Kutül-Amare zaferi takip edecekti. Sarıkamış felaketinden sonra ilk defa geleceğe umutla bakılmaktaydı. Osmanlı Genelkurmayı hem stratejik ihtiyata (Çanakkale bölgesindeki tümenler) hem de istediği cephede harekete geçme inisiyatifine sahipti. Ancak Enver Paşa, müttefiklerinin istekleri ve Osmanlı Genelkurmayı'ndaki Alman karargâh subaylarının değerlendirmelerinin etkisinde kalarak imparatorluğun karşı karşıya bulunduğu tehditleri ihmal edip savaşın başlangıcında yapılan değerlendirmeler çerçevesinde Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın savaştığı cepheleri takviye etme kararını aldı. Asıl zaferin kazanılacağı cephelerde Osmanlı askeri varlığının gerektiği inancındaydı. Bu çerçevede Çanakkale'de boşa çıkan birlikler Avrupa cephelerine sevk edilmek üzere 2nci Ordu bünyesinde yeniden teşkilatlandırılıp personel ve silah açısından takviye edildi.

Tam bu esnada 10 Ocak 1916'da Kafkas cephesinde Ruslar büyük bir taarruz başlattı. Bu çapta bir taarruza dayanamayacak kadar zayıf olan 3ncü Ordu cephe boyunca geri çekilmeye başladı. Erzurum 16 Şubat'ta Trabzon ise 16 Nisan'da düştü. Bu acil durum karşısında mecburen 2nci Ordu'nun Kafkas cephesine nakli kararlaştırıldı. Filistin ve Irak cephelerinden de takviye talepleri gelmekteydi. Von Sanders, Kafkas ve Filistin cephelerindeki Alman subayların da desteğiyle Osmanlı cephe komutanlarının bu taleplerini destekledi. Ancak müttefikleri isteklerine öncelik verilerek ordunun en iyi tümenleri Doğu Anadolu', Filistin veya Irak'a değil Avrupa'ya tahsis edildi. İmparatorluğun en iyi iki tümeni durumundaki 19ncü ve 20nci tümenler, seçme askerlerle takviye edilerek tekrar kurulan 15nci Kolordu'nun emrinde Ağustos 1916'da Galiciya'ya gönderildi. Bu birlikler Eylül 1917'ye kadar orada kalacaktı. Berlin'den gelen acil yardım isteği çerçevesinde 6ncı Kolordu (15nci ve 25nci Tümenler) Romanya'ya karşı düzenlenecek harekâta katılmak üzere Eylül 1916'da Bulgaristan'a sevk edildi. Bu kolordu ancak Mayıs 1918'de geri dönebilecekti. Benzer şekilde 20nci Kolordu da (46nci ve 50nci Tümenler), Selanik cephesinde sıkışan Bulgarları

¹²⁴ Bu Alman subayları; 5nci Ordu Komutanı von Sanders, 9ncü Tümen Komutanı Kaymakam Bötrich, Anafartalar Bölge Komutanı Kaymakam Willmer, 14.Kor. Komutanı Mirliva Trommer, 13ncü Tümen Komutanı Miralay Heuck, 5nci Kolordu Kurmay Başkanı Kaymakam Albrecht ve 28nci Alay Komutanı Binbaşı Hunker'dir.

desteklemek üzere Ekim 1916'da buraya gönderildi ve Mart 1917'ye kadar orada kaldı.¹²⁵

Avrupa'da farklı cepheleeri takviye etmek için gönderilen Osmanlı birlikleri, sayılarıyla kıyaslanamayacak kadar önemli katkılarda bulundu. Osmanlı subay ve askerleri, ülkelerinden çok uzakta ve kendilerine yabancı maksatlar uğruna canı gönülden kahramanca savaştılar. Kendi milli hedeflerini gerçekleştirmek için savaşan Bulgar ve Avusturya-Macaristan birliklerinin performansı dikkate alındığında, Osmanlı muharebe etkinliği daha çarpıcı şekilde ortaya çıkmaktadır. Avusturya-Macaristan birliklerini ciddi şekilde etkileyen kitlesel itaatsizlik, firar ve teslim olma hadiselerine Osmanlı birliklerinde rastlanılmadı. Siper muharebelerine ve Doğu cephesinin herkesi yıldırın koşullarına sabırla göğüs berdiler.¹²⁶

Çanakkale'nin tahliyesi sonrasında birliklerin yeniden yapılandırma, teşkilatlandırılma ve görevlendirilmesi sürecinde von Sanders'e aktif bir görev verilmeyi içi boşaltılan 5nci Ordu'nun komutanlığına devam etti. Çanakkale'de kazandığı şöhret nedeniyle planlandığı gibi Almanya'ya çağrılması artık mümkün değildi. Ancak İstanbul'da kaldığı süre içinde hem Enver Paşa ile hem de başta büyükelçilik olmak üzere muhtelif Alman çevreleriyle çatışma içine girdiğinden kendisini uzaklaştırmak için 5nci Ordu merkezi olarak Bandırma belirlenip Ege sahilleri ve iç bölge sorumluluk alanı olarak verildi.¹²⁷

Yıldırım Ordular Grubu Projesi

İngiliz birliklerinin 11 Mart'ta Bağdat'a girmesi Almanya'nın Orta Doğu planlarına büyük bir tehdit olarak algılandı. Ayrıca Arap İsyanı imparatorluğun etnik kırılmalarını kimsenin reddemeyeceği bir şekilde göstermişti. Üstelik Irak'a paralel olarak Sina-Filistin'deki İngiliz yığınağı etnik kırılmaları arttırmaktaydı. Devreye tarafsız bir oyuncu olarak Almanlar girerse etnik gerginliğin azalacağı, tarafların İtilaf devletlerine karşı ortak bir şekilde savaşacağı değerlendiriliyordu. Alman Genelkurmayı'na göre Osmanlı (özellikle etnik Türkler) askerleri bir askerde bulunması gereken bütün özelliklere fazlasıyla sahipti. Onlara göre iyi bir liderlik, kaliteli silah ve teçhizat sağlanabilirse, bu "muhteşem malzeme"nin

¹²⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1938), s. 15-18; Cihat Akçakayalıoğlu, *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri: Galiciya Cephesi*, c. 7, kısım 1, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967); Fikri Güleç, *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri: Romanya Cephesi*, c. 7, Kısım 2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967; Fazıl Karlıdağ, Kani Ciner, *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri: Makedonya Cephesi*, c. 7, kısım 3, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967; Sanders, *age.*, s. 120-130.

¹²⁶ İbrahim Arıkan, *Harp Hatıralarım: Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiciya-Filistin Cephesi Hatıraları* İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, s. 87-113, 132-176; M. Şevki Yazman, *Mehmetçik Avrupa'da* İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1953, s. 36-83, 150-160.

¹²⁷ Sanders, *age.*, s. 112-116; Wallach, *age.*, s. 172-176.

potansiyeli ortaya çıkacaktı. Almanlar Osmanlı subay sınıfını ve hatta bütün askeri sistemi yetersiz, yozlaşmış, çıkarıcı ve cahil gördüğünden basit bir komuta değişikliğinin olağanüstü bir iyileşme yaratacağına inanıyorlardı. Bu akıl yürütme ve meşrulaştırma çerçevesinde Alman Genelkurmayı şaşırtıcı bir projeyi uygulamaya koydu. Komuta ve karargâh hizmetlerinin tamamen Alman subay ve personeli tarafından sağlanacağı bir ordular grubunun Ortadoğu'da kurulması kararı alındı.¹²⁸

Alman Ordusu, iki veya daha fazla Osmanlı ordusuna komuta edecek Türkçe isimle Yıldırım Ordular Grubu (*Heeres Gruppen Kommando F*) karargâhı teşkil etmek üzere 65 karargâh subayını görevlendirdi. Son anda dokuz Osmanlı subayı da bu listeye eklendi. İlave olarak Almanya muharebe desteği ve muharebe hizmet desteği sağlayacak, Pascha II adı altında özel bir tümen gücünde birlik¹²⁹ gönderecekti. Ordular grubunun sıradan Osmanlı karargâhlarını etkileyen mali ve lojistik sıkıntılardan etkilenmemesi için bağımsız bir bütçe ve ödenek de tahsis edildi. Bütün bu hazırlıklar yapılırken Berlin, Enver Paşa'yla gerçekleşen kısıtlı bir bilgi alışverişi dışında ne von Sanders'e ne de Alman denetimindeki Osmanlı Genelkurmay'ına fikrini sordu. Bunun yerine eski ataşe Miralay Otto von Lossow gibi bireylerin fikir ve tavsiyelerine göre hareket edildi.¹³⁰

Bütün Osmanlı subayları bu proje dâhilinde sağlanan ek muharebe destek ve muharebe hizmet destek kabiliyetlerini takdir ederken, emir-komutayı neredeyse tamamen Almanlardan kurulan bir karargâhın üzerine almasını haklı olarak kendilerine yönelik bir güvensizlik ve hakaret şeklinde algıladılar. Bütün bu rahatsızlık ve tepkiler sürerken, Mareşal Erich von Falkenhayn komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu'nun karargâhı Temmuz 1917'de İstanbul'a geldi. Geçmişte Prusya harbiye nazırı ve Alman genelkurmay başkanlığı görevlerinde bulunan von Falkenhayn, en üst rütbeli Alman generallerden biriydi. İlk planlamaya göre Yıldırım birlikleri, bölgedeki 6ncı Ordu ve yeni kurulan 7nci Ordu'yu emrine aldıktan sonra, öncelikle Bağdat'ı düşman işgalinden kurtaracak ve İran içlerine ilerleyecekti. Ancak Falkenhayn bölgeye ulaştığında Sina-Filistin cephesindeki İngiliz yığınağı ciddi ölçüde arttığı için, Yıldırım unsurları Halep'teki yığınağını tamamlayamadan Eylül 1917'de Filistin cephesine sevk

¹²⁸ Werner Steuber, *Yıldırım*, (çev.) Nihat, İstanbul: Askeri Matbaa, 1932, s. 5-19; Hüseyin Hüsni Emir (Erkilet), *Yıldırım*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002, s. 4-5, 11-13, 15-26, 36-83; Sanders, *age.*, s. 173-177; Cebesoy, *age.*, s. 23-26.

¹²⁹ Başlangıçta tümen seviyesinde olması planlanan Pascha II, uygulamada takviyeli bir tugaya dönüştü. Bir hafif piyade tugayı (eksik), topçu bataryaları, muhabere bölükleri, sahra hastanesi, uçaksavar topları, hava ve otomobil birlikleri, demiryolu müfrezesi ve diğer destek unsurları partiler halinde gelecekti. Sanders, *age.*, s. 174.

¹³⁰ Guhr, *age.*, s. 148.

edilmeye başlandı. Bu mihver değişikliğinin kaçınılmaz sonucu şimdiki kadar Filistin-Sina bölgesindeki harekâtın sorumluluğunu üstlenmiş Cemal Paşa ve 4ncü Ordu'nun Yıldırım'ın emrine girmesi mecburiyetiydi. Cemal Paşa'nın buna razı olmayacağı bilindiğinden 4ncü Ordu Komutanlığı'ndan alınarak Suriye ve Hicaz Havalisi Bölge Komutanlığı adı altında teşkil edilen yeni ordu komutanlığına atandı.¹³¹

Filistin cephesindeki 4ncü, 6ncı ve 7nci Orduların emir-komutasının Yıldırım karargâhına devir tesliminde von Falkenhayn ve Alman subayları büyük güçlüklerle karşılaştı. Zaten karardan rahatsız olan birlik komutanları von Falkenhayn'ın kibirli tutumu ve sert yaklaşımı karşısında neredeyse isyan halindeydi. Suriye ve Arabistan'ın fiili hâkimi olan Cemal Paşa, güç ve otoritesinin kısıtlanmasından çok rahatsız olduğu için, elinden geldiğince Yıldırım'ın faaliyetlerini engelledi veya sabote etti. Ama ilginç bir şekilde von Falkenhayn ve Yıldırım'ın otoritesine en ciddi eleştiri Mustafa Kemal Paşa gibi yeni nesil komutanlardan geldi. Savaş esnasında gösterdikleri askeri başarılarla terfi edip çekirdekten yetişen bu genç subayların ordu üzerinde büyük saygınlığı ve nüfuzu bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın fikir ve eleştirilerinin dikkate alınmaması gerekçesiyle 7nci Ordu komutanlığından istifa etmesi sistem içinde bir deprem yaratacaktı. Osmanlı komuta heyeti kendi içinde bu derecede bölünmüş ve Yıldırım henüz faaliyete geçmişken, 31 Ekim 1917'de İngilizlerin çoktan beri beklenen taarruzu ile Üçüncü Gazze Muharebesi başlamış oldu.¹³²

İngiliz seferi ordu komutanı General Edmund Allenby, 8nci Ordu Komutanı von Kress'in beklemediği bir yerden Bir-üs Sebi'den süvari ağırlıklı bir kuvvetle yaptığı geniş manevra ile o zamana kadar aşılammış olan Osmanlı savunma hattını yarmayı başardı. Cephede bu yenilgi ve kaos yaşanırken, von Falkenhayn ve Yıldırım karargâhı sorumluluğu devralmaktaydı. Savaş tecrübesi Avrupa cepheleriyle sınırlı olan von Falkenhayn, emrindeki ordular gerekli ağır topçu, istihkâm ve diğer muharebe destek vasıtalarına sahip olmadığından, mevzi savunması yapacak kapasitede olmadığını düşünmekteydi. Bunun yerine oynak bir savunma çerçevesinde geçici mevzilerle düşmanın geciktirilip karşı taarruzlarla zayıf verdirilmesi ona göre daha doğru bir hareket tarzıydı. Bir taraftan Kudüs savunması takviye edilirken diğer taraftan von Falkenhayn'ın ortaya attığı oynak savunma konsepti ciddi derecede sorgulanmaktaydı.

¹³¹ Erkilet, *age.*, s. 15-26, 36-83; Cemal Paşa, *age.*, s. 210-221; Kressenstein, *age.*, s. 301, 309-311; Kamil Onalp, Hilmi Üstünsoy, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, c.4, kısım 2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986, s. 88-99; Wallach, *age.*, s. 210-211, 215-216; Sanders, *age.*, s. 177-181; Guhr, *age.*, s. 148.

¹³² Erkilet, *age.*, s. 48-83; Kressenstein, *age.*, s. 302, 313-318; Cemal Paşa, *age.*, s. 210-214, 224-226; Cebesoy, *age.*, s. 26-35; Onalp ve Üstünsoy, *age.*, s. 105-115; Guhr, *age.*, s. 148, 160-161; Sanders, *age.*, s. 178-180; Cyril Falls, *Military Operations Egypt & Palestine*, c. 2, Kısım I, Londra: His Majesty's Stationery Office, 1928, s. 25-141.

Öncelikli olarak piyade ağırlıklı Osmanlı ordularının hareket kabiliyeti, güçlü süvari ve motorlu birlikleri olan ve hava desteğine sahip İngilizlere göre oldukça zayıftı. Zaten mevcutları düşük olan birlikler, ülke içindeki karışıklıklar yüzünden gerilerinin emniyetini sağlamak için gitgide daha fazla birliği cepheden çekip kullanmaktaydı. Bütün bu sorunlar ve tartışmalar yaşanırken, Kudüs savunması 16 Kasım ilâ 8 Aralık 1917 tarihleri arasında yaklaşık bir ay devam etti. Savunmayı icra eden 20nci Kolordu yoğun düşman taarruzları karşısında korkunç zayıyat verdi. Yeni nesil genç paşalardan biri olan kolordu komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, von Falkenhayn'ın emirlerine karşı gelerek 8.000'in altına düşen mevcudunu korumak ve kutsal şehrin yıkıma uğramasını engellemek için 7/8 Aralık akşamı Kudüs'ü terk etti. Kudüs'ün kaybedilmesi sonrasında Yıldırım Ordular Grubu Aralık ayı boyunca yeni savunma hattı olan Tabsur-Sinya-Cebeli Ektef'e geri çekildi.¹³³

Gazze mağlubiyetin Sanders Misyonu açısından bir diğer önemli sonucu ise von Hindenburg ve von Ludendorff 3ncü Gazze Muharebesi'nde uğranılan yenilgisinden von Schellendorf ve karargâhını sorumlu tutmalarıdır. Enver Paşa'nın mutlak desteği bile von Schellendorf'u kaçınılmaz sondan kurtaramadı. Zaten uzun süredir von Sanders ve diğer misyon üyeleri ile geçinemeyen von Schellendorff görevden alındı. Ancak Osmanlı Genelkurmayı'na büyük önem verildiği için yerine Alman Ordusu'nun en parlak genç generali Tümgeneral Hans von Seeckt atandı.¹³⁴ Von Seeckt 17 Aralık 1917'de İstanbul'a gelerek görevi devraldı. Oldukça kabiliyetli bir kurmay subay olmasının yanı sıra koalisyon savaşları konusunda deneyimi vardı. Berlin'in Avusturya-Macaristan Ordusu'nun performansından memnun olmaması üzerine kritik görevlere atanan Alman subaylarından biri de von Seeckt'ti. Önce ordu kurmay başkanlığı müteakiben Arşidük Joseph'in ordular grubunda kurmay başkanı olarak görev yapmıştı.¹³⁵

Von Seeckt'te kendisinden öncekiler gibi İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra hem Osmanlı Ordusu'nun hem de burada görev yapan Alman subayların performansından rahatsız olmuştu. Ona göre Almanlar fazla Türkleşmişti ve Alman idaresindeki Genelkurmay stratejik hedefleri olmayan, yozlaşmış ve işe yaramaz bir karargâhtı. Ancak bu eleştirileri yaptıktan kısa bir süre sonra o da İstanbul'a uyum sağlayacaktı. Osmanlı Ordusu içindeki tabi-metbû ilişkilerinin önemini ve Alman-Osmanlı ittifakının işleyişinin şahsi ilişkileri iyi tutmakta

¹³³ Kressenstein, *age.*, s. 354-364; Altay, *age.*, s. 139-147; Falls, *age.*, s. 184-252; Erkilet, *op.cit.*, 48-83; Cemal Paşa, *age.*, 210-214, 224-226; Cebesoy, *age.*, 26-35, 54-80.

¹³⁴ Trumpener, *age.*, s. 101.

¹³⁵ *Deutsche Offiziere in der Türkei*, Reichsarchiv, 1940; Norbert H. Gaworek, "Hans von Seeckt", (ed) David T. Zabecki, *Chief of Staff: The Principal Officers Behind History's Great Commanders*, c. 1, Annapolis: Naval Institute Press, 2008, s. 138-143.

yattığını fark etti. Genelkurmayı istediği gibi yönetebilmek ve ordu içinde büyüyen muhalefete karşı mevkisini korumak için tek yol Enver Paşa'yla iyi geçinmekti. Von Seeckt'in bu konuda selefini bile geçtiğini söyleyebiliriz. Enver Paşa'yı çok iyi analiz ettiği için ona hayır demeden istediğini yaptırmasını öğrenmişti. Bu iyi ilişkiyi korumak için zaman zaman Berlin ile zıtlaşmayı bile göze aldı. Örneğin 1917'de Enver Paşa Turan hayaliyle başlattığı Kafkas harekâtına Berlin'in baskılarına rağmen destek verdi.¹³⁶ Enver Paşa, von Seeckt'i o kadar çok beğeniyordu ki daha savaş bitmeden von Seeckt'in savaş sonrasında da Osmanlı Ordusu'nda görevine devam etmesi için Alman yüksek komuta heyetine başvurmayı ihmal etmemişti.¹³⁷

Selefi von Schellendorff'u kıyasıya eleştirmesine rağmen uygulamada von Seeckt selefinin sistemini büyük ölçüde devam ettirdi. Ona göre Osmanlı bütün gücünü seferber edip ortak düşmana karşı kullanırken kendi önceliklerine göre değil Alman Genelkurmayı'nın belirlediği strateji ve planlar çevresinde kullanılmalıydı.¹³⁸ Von Seeckt'in önemli bir avantajı vardı. Selefi zaman içinde önemli şubelerin tamamına Alman subayların atanmasını sağlamıştı. Salt Osmanlı'ya özgü işleri yapan şubelerde Osmanlı subayları muhafaza edildi. Osmanlı'ya özel personel, idari ve lojistik evrakların dosyalanma ve arşivlenmesinden sorumlu 10ncu Şube'nin müdürlüğü iyi bir örnektir. Bu konuda tek istisna Enver Paşa'nın özel isteği üzerine İstihbarat Şube'ye müdür yardımcısı olarak görevlendirilen Kaymakam Şevket Seyfi (Düzgören) Bey'di.¹³⁹

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken Filistin-Suriye cephesinde 1918 senesinin kış ve ilkbahar aylarında her iki tarafın da faaliyetlerini asgari dereceye indirerek, birliklerini yeniden teşkilatlandırıp dinlendirmesiyle geçti. İngilizler, en iyi piyade birliklerini Batı cephesinde yaşanmaya başlanan kriz yüzünden

¹³⁶ Hans von Seeckt'ten Alman Yüksek Komutanlık Karargâhına, 4 Kasım 1918. Kurat, *age.*, s.39-64

Trumpener, *age.*, s.105, 179; Wallach, *age.*, s.228-229.

¹³⁷ Enver Paşa'nın Brest-Litovsk'daki askeri delege Zeki Paşa'ya yazısı, 15 Mart 1918. Bkz. Şevket Aydemir, *age.*, s. 380.

¹³⁸ Wallach, *age.*, s. 225-229; Kurat, *age.*, s. 59-64.

¹³⁹ Ocak 1918 tarihindeki Osmanlı Genelkurmayı'nın kuruluşu: Genelkurmay Başkanı Enver Paşa, Birinci Başkan Yardımcısı Hans von Seeckt, İkinci Başkan Yardımcısı Miralay Rohdewald, Merkez Şube Müdürü Kaymakam Dunst, 1nci (Harekât) Şube Müdürü Kaymakam Otto von Feldmann, 2nci (İstihbarat) Şube Müdürü Sievert, 2nci Şube Müdür Yardımcısı Kaymakam Şevket Seyfi (Düzgören), 3ncü (Demiryolları ve Ulaştırma) Şube Müdürü Pfannenstiehl, 4ncü (Levazım) Şube Müdürü Mirliva Bischof, 5nci (Silah ve Mühimmat) Şube Müdürü Mirliva Schlee, 6ncı (Muhabere) Şube Müdürü Kaymakam Franz Carl Endres, 6ncı Şube Müdür Yardımcısı Kaymakam Rüşdü, 7nci (Sihhiye) Şube Müdürü Süleyman Numan Paşa, 8nci (Trafik) Şube Müdürü Miralay Potschernik, 9ncü (Karargâh Komutanlığı) Şube Müdürü Kaymakam Mahmud Bey, 10ncü (Merkez) Şube Müdürü Binbaşı Ziya, 11nci (Kömür) Şube Müdürü Niemöller, 12nci (İstihkâm ve Tahkimatlı Bölge) Şube Müdürü Mirliva Langenstrass.

Avrupa'ya göndermek zorunda kaldığı gibi bir taraftan da tekrar lojistik altyapıyı kurmak ve Mısır'la olan ulaştırma ve haberleşme hatlarını sağlamlaştırmakla uğraşmak mecburiyetindeydi. Dolayısıyla büyük çaplı harekâta girişme olanakları bulunmuyordu. Osmanlı tarafında ise sular bir türlü durulmadığı ve von Falkenhayn'ın performansı cepheye, İstanbul'da ve Berlin'de açıkça sorgulanmaya başladığı için Şubat ayında görevden alındı ve yerine von Sanders atandı. Von Falkenhayn'la beraber gelen karargâh subaylarının çoğu da onunla beraber cepheden ayrıldı. Bu görevden alma ile Berlin'de büyük umutlarla giriştiği Yıldırım projesinin iflas ettiğini kabul etmekteydi. Almanlardan kurulu karargâh Ortadoğu'daki askeri durumu düzeltereğine, zaten zor durumda olan birliklere ilave yük olmuştu. Kısıtlı kaynaklar ve zaman, yeni karargâhın gelip yerleşmesi ve bölgeye alışması için harcadı. Ciddi bir kabiliyet artışı getirmesi beklenen Pascha II unsurları cepheye parçalar halinde ve gecikmeli geldiğinden, ne Üçüncü Gazze Muharebesi'nde ne de Kudüs'ün savunulmasında faydalı oldu. Fiilen görev yapabildikleri dört ay süresince Falkenhayn ve Alman subaylar zamanlarının çoğunu Osmanlı subayları ile boğuşmaya harcadığı için, muharebenin idaresine yeterli zaman ayırmaları mümkün olmadı.¹⁴⁰

Nihai Yenilgi Ve Savaşın Sona Ermesi

Sanders göreve başladığında ona, her türlü koşul altında Lübnan ve Suriye'yi savunması ve Hicaz demiryolunu açık tutması emri verilmişti. Bu, mevcut koşullar altında yerine getirilmesi olanaksız bir emirdi. Buna rağmen Sanders büyük bir iyimserlik içinde göreve başladı. İstanbul'dan beraberinde getirdiği 5. Ordu karargâhı, ülkeyi terk eden Alman karargâhının yerini aldı. Cephedeki birliklerle aradaki kopukluk giderildi. Osmanlı ve Alman subaylar arasındaki düşmanlığa son verildi. Komuta cephesinde yaşanan bu önemli düzelmeye rağmen, cephedeki kötü durumu giderecek adımlar atılamadı. Ordu grubu kâğıt üstünde beş kolordu, iki kolordu seviyesinde grup ve muhtelif bağımsız birliklerden oluşuyor gözükse de, gerçekte muharebe gücü 40.000 asker civarındaydı. Yani ordular grubu aslında normal bir kolordunun mevcuduna ancak sahipti.¹⁴¹

Von Sanders, bütün bu koşullar altında büyük bir itaatle kendisine verilen emirleri ifa etmeye çalıştı. Düşmanın beklenen taarruzlarına karşı icra edilmesi gereken stratejik savunma ve kısıtlı karşı taarruzlar için gereken birlik ve malzeme ihtiyacının farkındaydı. Ama selefi eldeki kısıtlı birlik ve imkânları hoyratça kullanmıştı. Elindeki mevcut askerler asıl savunma hattını tutmaya bile yetmediği için, beklenmedik gelişmelere müdahale için gerekli stratejik ihtiyatı

¹⁴⁰ Erkilet, *age.*, s. 258-312; Sanders, *age.*, s. 196-197; Wallach, *age.*, s. 212-213, 217-218; İnönü, *age.*, s. 124-125; M. Neşet, *Büyük Harpte Suriye Cephesinde 48. Piyade Fırkası* İstanbul: Askeri Matbaa, 1930, s. 23-52; Guhr, *age.*, s. 163; Onalp ve Üstünsoy, *age.*, s. 536-539.

¹⁴¹ Sanders, *age.*, s. 200-205; Onalp, Üstünsoy, *age.*, s.614-619.

teşkil edemedi. Von Sanders'in önemli bir başka sınırlaması ise yeni muharebe taktik ve tekniklerinden haberdar olmamasıydı. Çanakkale muharebeleri dışında siper savaşı tecrübesi yoktu. Üstelik Çanakkale'deki çarpışmalar dar bir alanda gerçekleşmiş ve süvariler, motorlu birlikler kullanılmamıştı. Eski bir süvari subayı olmasına rağmen, yaptığı savunma planlamasında İngilizlerin süvari üstünlüğünü hesaplarına dahil etmedi.¹⁴²

Allenby, tarihe son büyük süvari harekâtı olarak geçecek taarruzuna 19 Eylül 1918'de başladı. Nablus Muharebesi (Batılı kaynaklarda Megiddo Muharebesi olarak bilinir) yoğun topçu hazırlık ateşiyle başladı. Beklenilmedik bir yerden başlayan süvari ağırlıklı taarruz karşısında cephe yarılmakla kalmadı bütün savunma hattı çöktü. Müteakiben devam eden muharebelerde ordular grubu yar personel mevcudunu ve ağır silahlarının önemli bir kısmını kaybetti. İngiliz ilerleyişini Halep ve Toros Dağları hattına kadar durdurma şansı olmamasına rağmen, von Sanders Yıldırım Ordular Grubu'nun kalıntıları ile Şam'ı savunmaya karar verdi. Bunu oldukça hatalı bir karar olduğu kısa sürede ortaya çıkacaktı. Şam'a çekilmeye çalışan birliklerin önemli bir kısmı (20.000 asker) kuşatılarak esir alındı. Şam'a ulaşan birliklerin diğer bir kısmı ise ihanet sonucunda esir düşecekti. Şam, 1 Ekim'de teslim oldu. 4. ve 7. Orduların kalıntıları ise Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı komutası ve oluşan kaos sayesinde Halep'e çekilebildi. Mustafa Kemal Paşa, 25 Ekim'de Halep'i boşaltmak zorunda kalsa da, Anadolu'ya yönelik ilerleyişi durdurmayı başardı.¹⁴³

Sina-Filistin cephesinin çökmesinde von Falkenhayn ve sonrasında von Sanders'le beraber bazı komutanların yaptığı hataların rolü olsa da, asıl sorumlular Enver Paşa ve Alman denetimindeki Osmanlı Genelkurmayı'dır. İkinci Gazze Muharebesi sonrasında bölgedeki bütün birlik komutanlarının ısrarla takviye istemesi ve muharebe gücüne ciddi yük getiren Medine Savunması'nın sona erdirilmesi teklifleri inatla dikkate alınmadı. Üçüncü Gazze Muharebesi sonrasında ortaya çıkan sorunun büyüklüğü karşısında başlangıçta Bağdat Seferi'ni destekleyen von Falkenhayn bile fikir değiştirip birlik komutanlarını desteklese de, Enver Paşa eldeki kısıtlı birlikleri Rusya'nın çöküşü sonrasında doğan fırsattan istifade için Kafkas cephesine sevk etti. Kafkasların fethi için Kafkas İslam Ordusu'nu kurdu ve başına da kardeşi Nuri Paşa'yı geçirdi. Aslında Kafkaslı gönüllülerle beraber ancak kolordu gücüne ulaşan İslam Ordusu, Azerbeycan istikametinde ilerleyişine hemen başladı. Güneyde ise 7 Temmuz 1918'de 9ncu Ordu kuruldu. Bu yeni ordunun amacı İran'ın mümkün olduğu kadar geniş kesimini ele geçirmektir. Bu yeni orduları takviye etmek için şaşırtıcı bir şekilde Yıldırım Orduları Grubu'ndan personel

¹⁴² Sanders, *age.*, s. 206-267; Onalp, Üstünsoy, *age.*, s.540-541.

¹⁴³ Sanders, *age.*, s. 268-320; Cyril Falls, *Military Operations Egypt & Palestine*, c. 2, Kısım II, Londra: His Majesty's Stationery Office, 1928, s. 447-589.

kaydırılmaya başlandı. Mevcudu Filistin'deki herhangi kolordudan daha fazla olan 15nci Tümen Romanya'dan çekilerek Kafkas cephesine sevk edildi.¹⁴⁴

Enver Paşa, Kafkaslar'ın fethi için bölgeye yeni birlikler kaydırıp yeni ordular teşkil ederken bu esnada Alman Genelkurmayı, Kafkaslar'daki Alman çıkarlarını korumak için Allenby'nin taarruzu öncesinde Filistin'deki Alman birliklerinden takviyeli bir taburu geri çekerek, Kress von Kressenstein komutasında Gürcistan'a sevk etti. Sibirya'daki harp esiri kamplarından kaçarak gelen Alman askerleri de bu yeni birlik bünyesine dahil edildi. Yeni kurulmuş olan Menşevik Gürcü hükümeti bölgede Almanların en önemli müttefiki haline gelmişti. Almanlar tarafından silahlandırılıp teşkilatlandırılan Gürcü birlikleri kritik yol ve geçitleri işgal ederek Osmanlı ilerleyişini sınırlandırmaya çalıştı. Hızla gelişen muharebe durumu zaman zaman Osmanlı ve Alman birlikleri birbiriyle çatışma eşiğine getirdi. Sağduyunun hâkim olması muhtemel bir felâketi önledi. 9ncu Ordu, 23 Ağustos'ta Tebriz'e girerken İslam Ordusu kanlı muharebeler sonrasında 15 Eylül'de Bakü'yü ele geçirdi. İngilizler Şam'a girerken İslam Ordusu unsurları Derbent'i 7 Ekim'de ele geçirdi. Osmanlı hükümeti Suriye'de yaşanan yenilgiler ve Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi üzerine mütareke isterken İslam Ordusu ilerleyişine devam etti ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir hafta sonra 8 Kasım'da Petrovsk şehrine girdi. Enver Paşa'nın bütün hayallerine rağmen Kafkaslar ve İran'da fethedilen yerler kısa bir süre sonra boşaltılacaktı. Kıt kaynaklar yanlış değerlendirildiği gibi hayali hedeflere ulaşmak için Osmanlı birlikleri boşu boşuna zayıt vermiş oldu.¹⁴⁵

Sonuç

Sanders Misyonu Balkan Savaşlarında bozguna uğramış bir orduyu tekrar ayağa kaldırmak ve onu siyasetin dışına çıkarmak için tasarlandı ve çağrıldı. Ancak yaşanan içi ve dış gelişmeler misyonun bu görevlerini yapmasına pek

¹⁴⁴ Altınbilek, Kır, *age.*, s. 413-506; Kannengiesser, *age.*, s. 47-48; W.E.D. Allen, Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, Cambridge: Cambridge University Press, 1953, s. 457-467.

¹⁴⁴ Michael A. Reynolds, *The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order*, Princeton: Princeton University yayınlanmamış doktora tezi, 2003, s. 276-285, 376-396; Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996, s. 14-28.

¹⁴⁵ Yüceer, *age.*, s. 72-157; Altınbilek, Kır, *age.*, s. 507-618; Rüstü Türker, *Birinci Dünya Harbinde Bakü Yollarında 5nci Kafkas Tümeni*, 2. baskı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 20-210; Süleyman İzzet Yeğin, *Birinci Dünya Harbinde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15nci Piyade Tümeni*, 2. baskı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 4-15, 65-228; Halil Kut, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş: Kutülamare Kabramanı Halil Paşanın Anıları*, İstanbul: 7 Gün Yayınları, 1972, s. 219-246; Allen, Muratoff, *age.*, s. 467-507; Reynolds, *age.*, s. 436-490; Unger, *age.*, s. 132-134; Wallach, *age.*, s. 236-238.

müsaade etmedi. Misyonun İstanbul'a gelmesiyle başlayan diplomatik kriz, Birinci Dünya Savaşı'nın yedi ay sonra patlak vermesi ve sancılı bir tarafsızlık sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa Almanya'nın yanında dahil olmasıyla misyon beklenmedik krizler ve durumlarla yüzleşip tasarlanandan farklı ödevler üstlenmek zorunda kaldı. Savaş öncesinde başlayan personel artışı savaş esnasında bir çığa dönüştü ve çoğu misyondan bağımsız binlerce Alman askerleri farklı hedefler doğrultusunda faaliyet gösterdi.

Yaygın kanaatin aksine Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik siyasi, askeri ve ekonomik politikalarının tek bir merkezden yürütülüp koordine edilmemesi imparatorlukta görev yapan asker ve diplomatları doğrudan etkiledi. Von Sanders ve von Wangenheim'in yanı sıra Souchon, von Usedom, von der Goltz ve farklı maksatlarla imparatorluğa gelen muhtelif grup liderleri ciddi bir anarşi ve çok başlılığın doğmasına neden oldu. Birbirleriyle rekabet ve hatta zaman zaman çatışma içinde bulunan farklı makam ve gruplar savaş boyunca tek bir hedef doğrultusunda çalışmadılar.

Bu birbiriyle rekabet içindeki grupların kanımızca en önemlisi Osmanlı Genelkurmayı'nda görev yapan Alman karargâh subaylarıdır. Bunlar aslında Sanders Misyonu'nun küçük bir parçasıydı. Fakat sayılarıyla orantısız önemde bir rol oynamayı başardılar. Von Schellendorff ve von Seeckt imparatorluğun en güçlü adamı Enver Paşa'nın güvenini kazanarak Genelkurmayı'nın tam denetimi ellerine geçirdiler. Onların yardımıyla Alman Genelkurmayı kontrolü doğrudan eline alarak Osmanlı Genelkurmayı'nı kendisine bağlı basit bir ordu karargâhı seviyesine düşürdü. Ne yazık ki bu durum tarihçi ve diğer araştırmacıların dikkate almadıkları veya öneminin farkında olmadıkları bir husustur.

Sanders Misyonu ve diğer Alman grupları bu sorunları yaşarken askeri yardımın alıcısı konumundaki Osmanlı İmparatorluğu ve ordusu da ciddi sorunlarla boğuşmaktaydı. Her şeyden önce siyasi ve askeri konularda asıl karar vericiler ve karar verme süreci savaşın başlamasıyla çözüm üretmek değil sorun yaratmaya başlamıştı. Enver Paşa'nın askeri konularda tek yetkili makam haline gelişi başlangıçta radikal kararların alınıp uygulanmasını kolaylaştırdı. Fakat genelkurmayı dolayısıyla bütün askeri harekâtın kontrolünü Almanlara terk etmesi hem imparatorluğun çıkarlarına aykırı planların uygulamaya sokulmasına hem de ordu içinde ciddi bir muhalefetin doğmasına neden oldu. Savaşın ilerleyen senelerinde, muharebe başarılarıyla emsallerinin arasından sıyrılan başta Mustafa Kemal (Atatürk) olmak üzere Fevzi (Çakmak), Kazım (Karabekir), Fahrettin (Türkkan), Ali Fuat (Cebesoy), Yakup Şevki (Subaşı), Ali İhsan (Sabis), İsmet (İnönü) ve Refet (Bele) gibi yeni nesil komutanlar 1917 senesiyle beraber ordu içinde çok daha büyük saygınlık ve etkiye sahip oldular. Bu yeni nesil bir yandan açıkça savaşın idaresini eleştirmeye başladıkları gibi diğer yandan da Alman subaylarının ordu içindeki imtiyazlı konumlarına karşı

çıkılmaktaydılar. Aslında karşı çıktıkları Alman askeri yardımı değil bu yardımın verilme tarzıyla ilgiliydi. İstisnasız bütün yabancı askeri yardım heyetlerinin istihdam eden bütün ordularda karşılaşılan; iletişim eksikliği, şüphe, bilgisizlik, yapısal muhafazakârlık, grup çıkarları ve paranoya gibi sorunların Sanders Misyonu deneyimini de etkilediği yaşanan bazı sorunların işin tabiatından kaynaklandığı unutulmaması gereken bir husustur.

Sonuç olarak Aralık 1913'te göreve başlayan Sanders Misyonu yaşanan büyük sorunlara rağmen Osmanlı Ordusu'nun modernleşmesi ve askeri etkinliğinin artmasında büyük rolü olmuştur. Osmanlı subay ve askerleri aksi takdirde daha uzun ve zorlu bir süreçte edinecekleri bilgi ve deneyimleri savaş esnasında Alman eğitim ve desteğiyle edinmişlerdir. Bu kapasite artışı Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyetin ilk yıllarında kendisi çok iyi bir şekilde gösterecektir. Benzeri şekilde yaşanan kriz ve zorluklara rağmen iki ülkenin ittifakı savaşın sonu kadar devam etti.¹⁴⁶

Kaynaklar

Yayınlanmış Belge Koleksiyonları

Cairo Intelligence Section (1996) *Handbook of the Turkish Army*, The Battery Press reprint, Nashville.

Deutsche Offiziere in der Türkei (1940) Reichsarchiv, (Alman askeri arşivince hazırlanmış teksir eser, Askeri Tarih ve Strateji Etüd Başkanlığı [ATASE] Kütüphanesi, Ankara).

GOOCH G.P., H. Temperley (ed) (1936) *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, c. 10, kısım 1, His Majesty's Stationery Office, Londra.

LEPSIUS J. A.M. Bartholdy, F. Thimme (ed) (1926) *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, c. 38, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin.

Kitaplar

ADİL Selahattin (1982) *Hayat Mücadeleleri*, Zafer Matbaası, İstanbul.

AHMED Emin (1930) *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Haven.

AKBAY Cemal (1991) *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi* c. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

¹⁴⁶ Mühlmann, *age.*, s. 92-93

- AKÇAKAYALIOĞLU Cihat (1967) *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cephesi: Galiçya Cephesi*, c. 7, kısım 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- AKSAKAL Mustafa (2008) *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge.
- AKSAN Virginia H. (2004) *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, The Isis Press İstanbul.
- ALLEN W.E.D. Paul Muratoff (1953) *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ALTAY Fahrettin (1970) *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnel Yayınları, İstanbul.
- ALTINBİLEK Hakkı, Naci Kır (1993) *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, Cilt 2, Kısım 1, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- ANONİM (1945) *Harpokulu Tarihçesi*, Harpokulu Matbaası, Ankara.
- ARIKAN İbrahim (2007) *Harp Hatıralarım: Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ASPINAL-OGLENDER C.F. (1929) *History of the Great War, Military Operations Gallipoli*, c. 1, William Heinemann, Londra.
- ATATÜRK Mustafa Kemal (1986) *Arburnu Muharebeleri Raporu*, (ed.) Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AYDEMİR Süreyya *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* (1985), c.3, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BAYUR Yusuf Hikmet (1991) *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.1, Kısım1 ve c. 2, Kısım 3, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul.
- BEHÇET (1930) *Büyük Harpte Mısır Seferi*, Askeri Matbaa, İstanbul.
- BİRGEN Muhittin (2006) *İttihat ve Terakki'de On Sene*, c.1, (ed.) Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- CEBESOY Ali Fuat (1938) *Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu*, Askeri Matbaa, İstanbul.
- CEMAL Paşa (2001) *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, (ed) Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- CORBETT Julian S. (1921) *History of the Great War Naval Operations*, c.2, Longmans, Green and Co., Londra.
- ÇAKMAK Fevzi (1936) *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*, Genelkurmay Matbaası, Ankara.
- ÇALIŞLAR İzzettin (1997) *On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (ed.) İ. Görgülü, İ. Çalışlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- ERDEN Ali Fuad (2003) *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, (ed.) Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ERICKSON Edward J. (2003) *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, Praeger, Westport.
- [ERKİLET] Hüseyin Hüsni Emir (2002) *Yıldırım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- ERSÜ Hüsni (1938) *1912-1913 Balkan Harbinde Şarköy Çıkarması ve Bulayır Muharebeleri*, Askeri Matbaa, İstanbul.
- FALKENHAYN Erich von (1919) *General Headquarters and Its Critical Decisions, 1914-1916*, Hutchinson & Co., Londra.
- FALLS Cyril (1928) *Military Operations Egypt & Palestine*, c. 2, Kısım I-II, His Majesty's Stationery Office, Londra.
- [FURGAÇ] Ahmet İzzet Paşa (1992) *Feryadım*, c.1, Nehir Yayınları, İstanbul.
- GUHR Hans (2007) *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, (çev) Eşref Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GUSE Felix (2007) *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, 2nci baskı, (çev) Hakkı Akoğuz, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- GÜLEÇ Fikri (1967) *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cephesi: Romanya Cephesi*, c. 7, kısım 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- GÜNDÜZ Asım (1973) *Hatıralarım*, (ed.) İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul.
- GÜVENÇ Serhat (2003) *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Drednot Düşleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- HANIOĞLU Şükrü (ed.) (1989) *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul.
- HOCHWÄCHTER Gustav von (1979) *Türklerle Cephe: Bir Alman Subayının Balkan Harbi Anıları*, (çev) Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- HOPKIRK Peter (1994) *On Secret Service East of Constantinople: The Plot to Bring Down the British Empire*, John Murray, Londra.
- HOPKIRK Peter (1994) *On Secret Service East of Constantinople: The Plot to Bring Down the British Empire*, John Murray, Londra.
- HOWARD Harry N. (1966) *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*, 2nd printing, (: Howard Fertig, New York.
- İLDEN Şerif (1998) *Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında 3. Ordu: Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı*, (ed) Sami Önal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul.

- İNÖNÜ İsmet (1985) *Hatıralar*, c.1, (ed.) Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi; Ankara.
- KANNENGIESSER Hans (1928) *Campaign in Gallipoli*, Hutchinson & Co., Londra.
- KARABEKİR Kazım (2011) *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- (2001) *Tarihte Almanlar ve Alman Ordusu*, Emre Yayınları, İstanbul.
- KARATAMU Selahattin (1971) *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, c.3, kısım 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- KARLIDAĞ Fazıl, Kani Ciner (1967) *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepbeleri: Makedonya Cephesi*, c. 7, kısım 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- [KATIRCIOĞLU] Mahmut Muhtar (1999) *Maaziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri*, (ed) Nurcan Fidan, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- KELLER Joseph (1983) *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914*, Frank Cass, Londra.
- KRESSENSTEIN Friedrich Freiherr Kress von (2007) *Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk*, (çev) Tahir Balaban, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- KURAT Akdes Nimet (ed) (1966) *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- KUT Halil (1972) *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş: Kutulamare Kabramanı Halil Paşanın Anıları*, 7 Gün Yayınları, İstanbul.
- MACMUNN George, Cyril Falls (1928) *Military Operations Egypt & Palestine*, c. 1, His Majesty's Stationery Office, Londra.
- MAHMUD Şevket Paşa (1988) *Sadraşam ve Harbiye Nazırı Mahmur Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul.
- MASLOFSKI (1935) *General Maslofski'nin Umumi Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidi*, (çev) Nazmi, Genelkurmay Matbaası, Ankara.
- MCKALE Donald M. (1998) *War by Revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I*, The Kent University Press, Kent.
- MILLER Geoffrey (1997) *Straits: British Policy towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign*, The University of Hull Press, Hull.
- MORGENTHAU Henry (1919) *Ambassador Morgenthau's Story*, Doubleday, Page & Co., New York.

- MÜHLMANN Carl (2009) *İmparatorluğun Sonu 1914*, (çev) Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul.
- NEULEN Hans Werner (1990) *Felgrau in Jerusalem: Das Levantenkorps des kaiserlichen Deutschland*, Universitas Verlag, München.
- M. NEŞET (1930) *Büyük Harpte Suriye Cephesinde 48. Piyade Fırkası*, Askeri Matbaa, İstanbul.
- ONALP Kamil Hilmi Üstünsoy (1986) *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, c.4, kısım 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- POLYZOIS Konstantinos (1999) *A History of the Hellenic Army 1821-1997*, Army History Directorate, Athens.
- POMIANKOWSKI Joseph (1990) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü: 1914-1918 1. Dünya Savaşı*, (çev) Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- REYNOLDS Michael A. (2003) *The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order*, Princeton University yayınlanmamış doktora tezi.
- RÖMER Matthias (2007) *Die deutsche und englische Militärhilfe für das Osmanische Reich 1908-1914*, (Peter Lang, Frankfurt am Main.
- SABİS Ali İhsan (1990) *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, c.1, Nehir Yayınları, İstanbul.
- SANDERS Liman von (1928) *Five Years in Turkey*, (çev.) Carl Reichmann, The Williams & Wilkins Co. Baltimore.
- SARAL Muhterem vd. (1993) *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekatı*, c. 5, kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- SELİŞİK Selahattin (2006) *Kafkas Cephesinde 10ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşının Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekatı*, 2. baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- SHEFFY Yigal (1998) *British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918*, Frank Cass, Londra.
- SILBERSTEIN Gerard E. (1970) *The Troubled Alliance: German-Austrian Relations 1914 to 1917*, The University Press of Kentucky, Lexington.
- STEUBER Werner (1932) *Yıldırım*, (çev.) Nihat, Askeri Matbaa, İstanbul.
- SÜER Hikmet (1993) *TSK Tarihi Balkan Harbi (1912-1913): Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, c. 2, kısım 2, kitap 2, 2nci baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- TALAT Paşa (2001) *Talat Paşa'nın Anıları*, (ed) Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- TRAVERS Tim (2001) *Gallipoli 1915*, Tempus, Stroud.

- TRUMPENER Ulrich (1968) *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton University Press, Princeton.
- TÜRKER Rüştü (2006) *Birinci Dünya Harbinde Bakü Yollarında 5nci Kafkas Tümeni*, 2. baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- UNGER Michael (2003) *Die bayerischen Militärbeziehungen zur Türkei vor und im Ersten Weltkrieg*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- UYAR Mesut, Edward J. Erickson (2009) *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Praeger Security International/ABC-CLIO, Santa Barbara.
- WALLACH Jehuda L. (1977) *Bir Askerî Yardımın Anatomisi: Türkiye’de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, (çev) Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- YAZMAN M. Şevki (1953) *Mehmetçik Avrupa’da*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul.
- YEĞİN Süleyman İzzet (2006) *Birinci Dünya Harbinde Azerbaycan ve Dağistan Muharebelerinde 15nci Piyade Tümeni*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- YILMAZ Veli (1993) *I. Dünya Harbinde Türk Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- YILMAZER Bülent (2005) *Çanakkale Hava Savaşları*, Milsoft, Ankara.
- YÜCEER Nasır (1996) *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağistan Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Makaleler

- BOPPE Auguste (1930) XVIII. Asırda Fransa ve Türk Askerliği, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, (çev) Ahmed Refik, c. 1, no. 4.
- FINKEL Caroline (1992) French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606: The Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c. 55, no.3.
- GAWOREK Norbert H. (2008) Hans von Seeckt, (ed) David T. Zabecki, *Chief of Staff: The Principal Officers Behind History’s Great Commanders*, c. 1, Naval Institute Press, Annapolis.
- HALEY Charles D. (Nisan 1994) The Desperate Ottoman: Enver Paşa and the German Empire – II, *Middle Eastern Studies*, c. 30, No. 2.
- KERNER Robert J. (1928) The Mission of Liman von Sanders I: Its Origins, *The Slavonic Review*, c. 6-7, no. 16,17, 18, 19, Haziran-Aralık 1927, Mart-Haziran 1928.
- MULLIGAN William (2006) We Can’t be More Russian than the Russians: British Policy during the Liman von Sanders Crisis, 1913-1914, *Diplomacy and Statecraft*, c. 17, no. 2.

- STOKER Donald (2008) The History and Evolution of Foreign Military Advising and Assistance, 1815-2007, *Military Advising and Assistance: From Mercenaries to Privatization 1815-2007*, (ed) Donald Stoker, Routledge, Londra.
- SWANSON Glen W. (1975) War, Technology, and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdülhamid II to 1913: Mahmud Şevket and the German Military Mission, *War, Technology and Society in the Middle East*, (ed) V.J. Parry, M.E. Yapp, Oxford University Press, Londra.
- TRUMPENER Ulrich (1960) German Military Aid to Turkey in 1914: An Historical Re-Evaluation, *The Journal of Modern History*, c. 32, no.2., Haziran
- TURFAN Mehmet Naim (1991) Reporting Him and His Cause: Mahmut Şevket Paşa and the Liman von Sanders Mission, *Chaiers d'études sur la Méditerranée orientale et la monde turco-iranien*, no.12, Temmuz-Aralık
- UYAR Mesut (2012) Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi, *Çanakale 1915*, No. 13, Eylül
- (Bahar 2012) Osmanlı Askeri Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek, *Türkiye Günlüğü*, sayı: 110.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1935) Sadrazam Halil Hamid Paşa, *Türkiyat Mecmuası*, c.5.